

ΕΛΕΝΗΣ ΠΟΛΙΤΟΥ – ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΥ δ.φ.

Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
Χώρος, σκοπός και μέθοδοι έρευνας

Έκδόσεις «ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ»
ΑΘΗΝΑ 1981

ΕΛΕΝΗΣ ΠΟΛΙΤΟΥ – ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΥ δ.φ.

Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
Χῶρος, σκοπός και μέθοδοι ἔρευνας

ΑΘΗΝΑ 1981

Α

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

*Ἡ Συγκριτικὴ Φιλολογία ὡς κλάδος
τῆς ἐπιστήμης τῆς λογοτεχνίας*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Π Ρ Ω Τ Ο Μ Ε Ρ Ο Σ

Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΚΛΑΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗ- ΜΗΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

	Σελ.
1. ΟΡΙΣΜΟΣ	9
2. ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ	13
2.1. Δεύτερο μισό του 19ου αϊ. – Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος	
2.2. Ή Συγκριτική Φιλολογία στη μεσοπολεμική περίοδο	
2.3. Ή Συγκριτική Φιλολογία από τό τέλος του Β΄ Παγ- κόσμιου πολέμου μέχρι σήμερα	

Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο Μ Ε Ρ Ο Σ

Ο ΧΩΡΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ, Ο ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

3. ΠΕΔΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ	25
3.1. Ή Θεωρία της Λογοτεχνίας	
3.2. Ή Ίστορία της Λογοτεχνίας	
3.3. Ή Κριτική της Λογοτεχνίας	
3.3.1. Ή εξωτερικός τρόπος κριτικής	
3.3.2. Ή έσωτερικός τρόπος κριτικής	
3.3.2.1. Τό περιεχόμενο	
3.3.2.2. Ή μορφή	
4. ΜΕΘΟΔΟΣ	31
4.1. Πρώτος τρόπος συγκρίσεως	
4.2. Δεύτερος τρόπος συγκρίσεως	

5. ΣΚΟΠΟΣ	35
6. ΕΦΟΔΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ	38
7. ΟΡΟΛΟΓΙΑ	38
8. Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ ΚΛΑΔΟΣ	45
8.1. Έφοδια τών φοιτητών	
8.2. Σέ ποιό τομέα/τμήμα;	
8.3. Τό πρόγραμμα	
8.3.1. Προπτυχιακό επίπεδο	
8.3.2. Μεταπτυχιακό επίπεδο	
8.4. Τύποι διδασκαλίας	
8.5. Άνθολογίες ξένων λογοτεχνικῶν ἔργων	
9. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	51
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	53
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	60

1. ΟΡΙΣΜΟΣ

Συγκριτική Φιλολογία είναι, σύμφωνα μέ τήν άποψη τῶν Γάλλων πρωτοπόρων πού τή θεμελίωσαν ὡς ιδιαίτερο κλάδο τῆς ἐπιστήμης τῆς λογοτεχνίας (Fernand Baldensperger, Jean - Marie Carré, Paul Van Tieghem κ.ά.), ἡ μελέτη τῆς λογοτεχνίας ἀπό σκοπιά πού ὑπερβαίνει τά ἔθνικά σύνορα.

Ὁ Paul Van Tieghem μάλιστα, κορυφαῖος ἐκπρόσωπος τῆς γαλλικῆς σχολῆς Σ. Φ., προχώρησε στή διάκριση ἀνάμεσα στή Σ. Φ. (*Littérature Comparée*) καί τή *Γενική Φιλολογία* (*Littérature Générale*). Μέ τόν πρῶτο ὄρο ἐννοεῖ τή συγκριτική μελέτη δύο ἔθνικῶν λογοτεχνιῶν, ἐνῶ μέ τό δεύτερο τή συγκριτική μελέτη κινήματων καί λογοτεχνικῶν ρευμάτων πού ἀπαντοῦν σέ περισσότερες λογοτεχνίες¹. Σύμφωνα μ' αὐτή τή διάκριση ἡ μελέτη π.χ. τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Shakespeare στή γαλλική λογοτεχνία ἀνήκει στή Σ. Φ., ἐνῶ ἡ μελέτη τῆς ἐμφανίσεως καί ἀναπτύξεως τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος σέ ὅλη τήν Εὐρώπη κατά τήν περίοδο τοῦ Ρομαντισμοῦ εἶναι ἔργο τῆς Γενικῆς Φιλολογίας. Ἡ διάκριση αὐτή, παρόλο πού δέν γίνεται σήμερα ἀποδεκτή, καί γιά τό λόγο ὅτι εἶναι τεχνητή, ἀφοῦ δέν στηρίζεται σέ κανενός εἴδους μεθοδολογική διαφοροποίηση καί γιατί περιορίζει τό πεδίο ἔρευνας τῆς Σ. Φ. στήν ἀνίχνευση μόνον τῶν ὁδῶν ἐπι-

κοινωνίας μεταξύ δύο λογοτεχνιών και τή συσώρευση αποδείξεων για τις ξένες επιδράσεις πού έχει δεχτεί μία λογοτεχνία καθώς και για τις ξένες πηγές της², επιδιώκει στην Γαλλία, όπως δείχνει και ο τίτλος της αντίστοιχης επιστημονικής εταιρείας, ό οποίος είναι: *Γαλλική Έταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Φιλολογίας (Société Française de Littérature Générale et Comparée)*.

Η άμερικανική σχολή Σ.Φ. έξάλλου (Α. Owen Aldridge, R. Wellek, Harry Levin, Horst Frenz, Henry H. H. Remak, Newton P. Stallknecht κ.ά.) δέχεται ως έργο της Σ. Φ. όχι μόνο τή συγκριτική μελέτη των λογοτεχνιών, άνεξάρτητα άν ή σύγκριση γίνεται άνάμεσα σέ δύο ή περισσότερες λογοτεχνίες, αλλά και τή σύγκριση τής λογοτεχνίας μέ άλλους τομείς τής πνευματικής δραστηριότητας του άνθρώπου, όπως είναι οί εικαστικές τέχνες, ή μουσική, ή φιλοσοφία, ή πολιτική, ή θρησκεία κλπ.³. Η διεύρυνση αυτή τής έννοιας και του περιεχομένου τής Σ. Φ. ήταν άποτέλεσμα τής άποδεσμεύσεως τής σύγχρονης φιλολογικής επιστήμης από τον θετικισμό πού τήν χαρακτήριζε κατά τό δεύτερο μισό του 19ου αϊ. και ό όποιος έστρεφε τούς μελετητές στό νά συγκρίνουν έκείνα μόνον τά λογοτεχνικά φαινόμενα, τά όποια θά μπορούσαν μέ τή σύγκριση νά έρμηνευθούν αίτιοκρατικά. Έτσι ή Σ. Φ. για τούς πρώτους Γάλλους έρευνητές ήταν ή επιστήμη ή όποια μέ τήν άνίχνευση των πηγών κυρίως και των επιδράσεων έρμήνευε τή γένεση των λογοτεχνικών ρευμάτων στις διάφορες χώρες καθώς και τή γένεση συγκεκριμένων λογοτεχνικών έργων. Οί σημερινοί μελετητές τής λογοτεχνίας, επειδή έχουν πειστεί πιά ότι ή δημιουργία ενός λογοτεχνήματος δέν είναι δυνατόν νά έρμηνευθεί έξολοκλήρου μέ τό σχήμα αίτιο - άποτέλεσμα, τό όποιο έχει έρμηνευτική ισχύ κυρίως στις φυσικές επιστήμες, θεώρησαν σκόπιμο νά συγκρίνουν λογο-

τεχνικά φαινόμενα, στό όποια έπισημαίνεται άπλως έσωτερική άναλογία και τά όποια δέν έχουν όποιαδήποτε έξωτερική - γενετική σχέση μεταξύ τους. Όπως έξάλλου συγκρίνουν και τά λογοτεχνικά φαινόμενα στό σύνολό τους μέ άλλα πνευματικά δημιουργήματα του άνθρώπου (εικαστικές τέχνες, μουσική, φιλοσοφία κλπ.), στό όποια λανθάνει ή ίδια έσωτερική άναλογία. Και στή σύγκριση αυτή φαινομένων πού δέν έχουν άμεση έξωτερική σχέση κατέληξαν, γιατί είχαν διαπιστώσει ότι ή σύγκριση, είτε γίνεται μέ τό σχήμα αίτιο - άποτέλεσμα (έπίδραση - πηγή) είτε γίνεται μέ βάση μία έσωτερική άναλογία μόνο και συγγένεια (σύγκριση άνάμεσα σέ άνάλογα και συγγενή μεταξύ τους έργα ή σύγκριση τής λογοτεχνίας μέ άνάλογες έξωλογοτεχνικές δραστηριότητες), άποβαίνει έξαιρετικά γόνιμη και χρήσιμη για μία πιά ολοκληρωμένη μελέτη τής λογοτεχνίας τής όποιας άνασύρει στην έπιφάνεια λανθάνοντα και παραγνωρισμένα ως τότε στοιχεία.

Μία άκόμα διαφορά, πού διακρίνει τούς Άμερικανούς συγκριτολόγους, μέ πρωτοπόρο τον R. Wellek, από τούς Γάλλους συναδέλφους τους, πηγάζει από τήν τοποθέτησή τους άνέναντι στον τρόπο μέ τον όποιο πρέπει νά μελετάται ή λογοτεχνία γενικά και ειδικά μέσα στό πλαίσιο τής Σ. Φ. Ένώ δηλ. οί Γάλλοι ρίχνουν τό βάρος στην *ίστορία τής λογοτεχνίας*, τής όποιας κλάδο θεωρούν τή Σ. Φ., εφαρμόζουν σ' αυτήν τήν τελευταία τήν ιστορική μέθοδο του G. Lanson και μελετούν τις διεθνείς πνευματικές συγγένειες άναζητώντας μέ τον πιά θετικιστικό τρόπο άποδείξιμες έκ των πραγμάτων σχέσεις μεταξύ των συγγραφέων και των έργων των διαφόρων έθνικών λογοτεχνιών, οί Άμερικανοί συγκριτολόγοι, σύμφωνα και μέ τις άρχές τής *Νέας Κριτικής (New Criticism)*, πιστεύουν ότι ή κριτική των συγκεκριμένων κάθε

φορά έργων αποτελεί τόν ούσιαστικό πυρήνα τῆς ἐπιστήμης τῆς λογοτεχνίας καί ἔτσι ἐστιάζουν τό ἐνδιαφέρον τους στό ἴδιο τό ἔργο, γιά τήν αἰσθητική ἀξία τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζουν ὅτι εἶναι σέ θέση νά διατυπώσουν περισσότερο τεκμηριωμένες καί ἐπομένως λιγότερο αὐθαίρετες κρίσεις μετά τή σύγκρισή του μέ ἄλλα λογοτεχνικά ἔργα ἢ μέ ἄλλα ἀνάλογα ἐξωλογοτεχνικά φαινόμενα¹.

Πιστεύουμε ὅτι ὁ πιά ἱκανοποιητικός ὀρισμός εἶναι ἐκεῖνος σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο Σ. Φ. εἶναι ἡ μελέτη τῆς λογοτεχνίας ἀπό σκοπιά πού ὑπερβαίνει τά ἔθνικα σύνορα καί κάνει δυνατή τή συγκριτική θεώρηση δύο ἢ καί περισσότερων λογοτεχνιῶν, ἀναζητώντας ὄχι μόνο συγκεκριμένες ἐπιδράσεις ἀλλά καί σέ ἄλλους λόγους ὀφειλόμενες ὁμοιότητες καί ἀναλογίες. Μία τέτοια σύλληψη τῆς Σ. Φ., ἐνῶ ἀπό τή μιά μεριά, διευρύνοντας τόν ὄριζοντα τοῦ μελετητῆ, ὀξύνει καί τό κριτικό του πνεῦμα καί τοῦ παρέχει κριτήρια περισσότερα ἀντικειμενικά, ἀπό τήν ἄλλη, περιορίζοντας τή δραστηριότητά του μέσα στό χῶρο τῆς λογοτεχνίας καί μόνο, τοῦ ἐξασφαλίζει σαφῶς καθορισμένο πεδίο ἔρευνας καί τόν προστατεύει ἀπό τόν κίνδυνο νά παρασυρθεῖ σέ μιά ἐντυπωσιακή ἴσως ἀλλά ἀναπόφευκτα ρηχή, λόγω ἀδυναμίας εἰδικεύσεως σέ πολλούς συγχρόνως τομεῖς, παράθεση ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων. Καί ὁ κίνδυνος αὐτός ἐλλοχεύει κάθε φορά πού ὁ μελετητής τῆς λογοτεχνίας ἐπιχειρεῖ νά τή συγκρίνει μέ ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

2. ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ

2. 1. Δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰ. – Α' Παγκόσμιος πόλεμος

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ σύγκριση, ὡς ἐπιστημονική μέθοδος, προϋπήρχε τῆς Σ. Φ., ἀφοῦ ἀπό πολύ παλιά εἶχε χρησιμοποιηθεῖ κυρίως στίς φυσικές ἐπιστῆμες. Εἰδικά ἡ σύγκριση τοῦ ἀνθρώπινου ὄργανισμοῦ μέ τόν ὄργανισμό τῶν ζῶων εἶχε ἀποδειχτεῖ ἐξαιρετικά χρήσιμη γιά τήν ἀποκρυπτογράφηση τῶν μυστικῶν τῆς λειτουργίας τοῦ πρώτου. Ἦδη ἀνάμεσα στά 1800 καί 1805 ὁ G. Cuvier, Γάλλος ζωολόγος καί παλαιοντολόγος, μέ τό ἔργο του *Συγκριτική Ἀνατομία (Anatomie Comparée)* καθιέρωσε τή σύγκριση ὡς αὐστηρή ἐπιστημονική μέθοδο.

Τήν ἀνάγκη συγκριτικῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας αἰσθάνθηκαν πρῶτοι στή Γαλλία, τόν 19ον αἰ., ἐπιφανεῖς ἱστορικοί καί κριτικοί τῆς λογοτεχνίας, ὅπως ὁ Fr. Villemain (1790 - 1870), ὁ J. J. Ampère (1800 - 1864), γιός τοῦ μεγάλου φυσικοῦ, ὁ Ph. Charles (1798 - 1873) καί ὁ Sainte - Beuve (1804 - 1869), μέ ἀποτέλεσμα νά ἔχουμε στά μέσα τοῦ 19ου αἰ. τήν ἐμφάνιση ἀρκετῶν ἔργων, τά ὁποῖα μελετοῦν τή λογοτεχνία ἀπό συγκριτική σκοπιά. Τέτοια ἔργα εἶναι: A. de Ruybuisque, *Συγκριτική ἱστορία τῆς ἰσπανικῆς καί γαλλικῆς λογοτεχνίας*, 1843 (*Histoire comparée des littératures espagnole et française*), E. J. B. Rathery, *Ἐπίδραση τῆς Ἰταλίας στά γαλλικά γράμματα ἀπό τόν 13ον αἰ. ὡς τή βασιλεία τοῦ Λουδοβίκου 14ου*, 1853 (*Influence de l' Italie sur les lettres françaises, depuis le XIII siècle jusqu' au règne de Louis XIV*), W. Reymond, *Κορνήλιος, Σαίξπηρ καί Γκαῖτε*, 1864 (*Corneille, Shakespeare et Goethe*) κ.ἄ.

¹Ἡ πρώτη ἔδρα Σ. Φ. ἰδρύθηκε στή Νεάπολη τῆς Ἰτα-

λίας τό 1863 μέ καθηγητή τόν De Sanctis. Τό 1865 ιδρύεται στό Πανεπιστήμιο τῆς Γενεύης ἔδρα *Σύγχρονης Συγκριτικῆς Φιλολογίας* μέ καθηγητή τόν A. Richard, ἡ ἔδρα ὅμως αὐτή καταργήθηκε τό 1895.

Τό πρῶτο περιοδικό Σ. Φ. ἐμφανίστηκε στήν Οὐγγαρία στίς 15 Ἰανουαρίου 1877, μέ διευθυντή τόν H. Meltzl. Ὁ τίτλος του ἦταν *Περιοδικό Συγκριτικῆς Φιλολογίας* καί διατηρήθηκε ὡς τό 1882, ὅποτε ἀντικαταστάθηκε μέ τά *Acta Comparationis litterarum universarum* (ὡς τό 1888).

Τήν ἴδια ἐποχή Ἕλληνοι λογοτέχνες καί κριτικοί συνειδητοποιοῦν τή δυνατότητα συγκριτικῆς μελέτης τῆς λογοτεχνίας. Ὁ Matthew Arnold (1822 - 1888) μάλιστα χρησιμοποιεῖ τούς σκοπούς καί τή μέθοδο τῆς Σ. Φ., γιά νά θγάλει τήν ἀγγλική λογοτεχνία ἀπό τήν ἀπομόνωση καί τόν ἐγωκεντρισμό της, ἐνῶ τό 1886 ὁ καθηγητής M. Posnett ἐκδίδει τό ἔργο του *Συγκριτική Φιλολογία* (*Comparative Literature*), τό ὁποῖο ἀποτελεῖ ἱστορική μελέτη γιά τήν ἐμφάνιση καί ἀνάπτυξη τῶν λογοτεχνιῶν σ' ὅλοκληρο τόν κόσμο. Μέ μέθοδο πού χαρακτηρίζεται ἀπό τόν θετικισμό τῆς ἐποχῆς προσπαθεῖ νά ἐντοπίσει τούς γενετικούς νόμους τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν, ἔτσι ὅπως διαμορφώνονται ἀπό τίς κοινωνικές δομές.

Τό 1895 ὅμως εἶναι ἡ καμπή καί ἡ ἀποφασιστική ἀφετηρία γιά τήν περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς Σ. Φ. ὡς ἰδιαίτερου ἐπιστημονικοῦ κλάδου, γιατί αὐτήν ἀκριβῶς τήν χρονιά εἶδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητας δύο ἐξαιρετικά σημαντικές ἀπό τήν ἀποψη τῆς Σ. Φ. μελέτες. Ἡ μία εἶναι τοῦ γερμανικῆς καταγωγῆς L. P. Betz μέ τόν τίτλο *Ὁ Χάινε στή Γαλλία* (*Heine in Frankreich*) καί ἡ ἄλλη τοῦ J. Texte μέ τίτλο *Ὁ Ζ. Ζ. Ρουσσώ καί οἱ ἀρχές τοῦ λογοτεχνικοῦ κοσμοπολιτισμοῦ* (*J. J. Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire*). Ἀμέσως μετά, δηλαδή τό 1896,

ιδρύεται ἔδρα Σ. Φ. στό Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης, μέ καθηγητή τόν Betz, καθώς καί ἡ πρώτη ἔδρα Σ. Φ. στή Γαλλία, στό Πανεπιστήμιο τῆς Lyon, πού κατέλαβε ὁ Texte. Μετά τόν θάνατό του τόν διαδέχθηκε ὁ F. Baldensperger, συγγραφέας τῆς περισπούδαστης μελέτης *Ὁ Γκαίτε στή Γαλλία* (*Goethe en France*). Ὁ Baldensperger ὀνομάζεται καθηγητής τῆς Σ. Φ. στή Σορβόνη τό 1910, σέ ἔδρα πού ιδρύθηκε εἰδικά γι' αὐτόν. Ἐκτοτε καί γιά μισό περίπου αἰῶνα ὁ Baldensperger θά ἀφιερῶσει τήν ζωή του στίς προσπάθειες γιά τή θεμελίωση καί διάδοση τῆς Σ. Φ. στήν Εὐρώπη καί τήν Ἀμερική, ἄλλοτε διδάσκοντας σέ διάφορα Πανεπιστήμια καί ἄλλοτε γράφοντας ὁ ἴδιος ἢ ἐνθαρρύνοντας τή συγγραφή συγκριτικῶν μελετῶν γιά πολλά θέματα τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας. Ἡ μεγαλύτερη ὡστόσο συμβολή του στήν ὑπόθεση τῆς Σ. Φ. εἶναι ἡ μνημειώδης (700 σελ.) *Βιβλιογραφία Συγκριτικῆς Φιλολογίας* (*Bibliography of Comparative Literature*), πού κυκλοφόρησε στήν Ἀμερική (Chapel Hill, 1950) σέ συνεργασία μέ τόν W. P. Friederich καί ἡ ὁποία θεωρεῖται ὡς ἡ «Βίβλος τοῦ συγκριτολόγου» ἀκόμα καί σήμερα⁵.

Στήν Ἀμερική ἡ Σ. Φ. κέρδισε γρήγορα ἔδαφος καί βρῆκε ἐνθερμούς ὑποστηρικτές κυρίως ἀνάμεσα στούς Εὐρωπαίους πού εἶχαν σταδιοδρομήσει ἐκεῖ καί δίδασκαν ξένες (εὐρωπαϊκές) λογοτεχνίες στά ἀμερικανικά Πανεπιστήμια. Ἔτσι ιδρύονται Τμήματα Συγκριτικῆς Φιλολογίας πρῶτα στό Πανεπιστήμιο τῆς Columbia (1899), ὅπου τό 1903 ἐκδίδεται καί τό *Περιοδικό Συγκριτικῆς Φιλολογίας* (*Journal of Comparative Literature*, τρεῖς μόνο τόμοι), μετά στό Harvard (1904) καί τό Dartmouth College (1908).

Ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἀνέστειλε τήν ἀνάπτυξη τῆς Σ. Φ. μιά καί φαινόταν ἐκτός πραγματικότητας κάθε προσπάθεια γιά προσέγγιση τῆς λογοτεχνίας λαῶν πού βρισκόνταν σέ σύγκρουση.

2. 2. 'Η Συγκριτική Φιλολογία στή μεσοπολεμική περίοδο.

Τό ενδιαφέρον τῶν μελετητῶν γιά τή συγκριτική μελέτη τῆς λογοτεχνίας ἀνανεώθηκε ἀμέσως μετά τόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ὅποτε ἡ Σ. Φ. μέ κέντρο τή Γαλλία ἤρθε νά ἐνώσει κατά κάποιον τρόπο στό ἐρευνητικό πεδίο τούς λαούς τῆς Εὐρώπης, πού μόλις εἶχαν ἀναμετρηθεῖ στά πεδία τῶν μαχῶν.

Στή Γαλλία πού ἔκτοτε, καί παρά τή μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς Σ. Φ. κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες καί πέρα ἀπό τόν Ἀτλαντικό, κρατάει τά σκῆπτρα, ἰδρύεται τό 1921 ἀπό τόν Baldensperger καί τόν P. Hazard ἡ *Ἐπιθεώρηση Συγκριτικῆς Φιλολογίας (Revue de Littérature Comparée)*, ἐπιστημονικό περιοδικό πού συνεχίζει τήν ἐκδοσή του μέχρι σήμερα καί συγκεντρώνει ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς στάθμης μελέτες μέ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον. Προσαρτημένη στό περιοδικό εἶναι ἡ *Βιβλιοθήκη τῆς Ἐπιθεωρήσεως Συγκριτικῆς Φιλολογίας*, σειρά πού ἀριθμεῖ ἑκατοντάδες αὐτοτελή συγκριτικά ἔργα.

Τό 1928 ὁ Paul Van Tieghem ἰδρύει τή *Διεθνή Ἐπιτροπή τῆς σύγχρονης λογοτεχνικῆς ἱστορίας (Commission internationale d'histoire littéraire moderne)* καί ἐκδίδει ὑπό τήν ἐποπτεία του ἕνα βασικό ἔργο - ἐργαλεῖο, μέ τόν τίτλο *Χρονολογικός κατάλογος τῶν συγχρόνων λογοτεχνιῶν (Répertoire chronologique des littératures modernes, 1937)*. Γιά τή σύνταξή του συνεργάστηκαν ἱστορικοί τῆς λογοτεχνίας πού ἀνήκαν σέ περισσότερες ἀπό εἰκοσιπέντε ἔθνη. Ἡ Διεθνή αὐτή Ἐπιτροπή πραγματοποίησε μέχρι τήν ἔκρηξη τοῦ Β΄ Παγκόσμιου πολέμου τρία συνέδρια (Βουδαπέστη 1931, Ἀμστερνταμ 1935, Λυών 1939).

Στίς ΗΠΑ ἐξάλλου ἡ ἴδρυση τριῶν νέων ἐδρῶν Σ. Φ.

στά Πανεπιστήμια τῆς Βόρειας Καρολίνας (1923), τῆς Νότιας Καλιφόρνιας (1925) καί τοῦ Οὐϊσκόνσιν (1927) δείχνει τό αὐξανόμενο ἐνδιαφέρον γιά τή Σ. Φ. καί πέρα ἀπό τόν Ἀτλαντικό.

Στή διάρκεια τοῦ μεσοπόλεμου ἡ Σ. Φ. βρίσκεται σέ ἐξαιρετικά μεγάλη ἀνθιση. Ἡδη μέ τήν ἴδρυση τῆς *Ἐπιθεωρήσεως Συγκριτικῆς Φιλολογίας* δημιουργήθηκε τό ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κλάδου, μέσω τοῦ ὁποῖου καί μέ τίς συνεργασίες κυρίως τῶν ἰδρυτῶν του ὀριοθετήθηκε τό πεδίο ἐρευνας, καθορίστηκαν οἱ σκοποί καί οἱ στόχοι καί ἔγινε ἀντικείμενο λεπτομεροῦς ἐπεξεργασίας ἡ μέθοδος τῆς Σ. Φ. Ἡ *Ἐπιθεώρηση Συγκριτικῆς Φιλολογίας* θά ἀποτελέσει, ἀμέσως μετά τό Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, πρότυπο γιά τήν ἴδρυση καί ἄλλων ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν Σ. Φ. Παράλληλα ἡ *Διεθνή Ἐπιτροπή τῆς σύγχρονης λογοτεχνικῆς ἱστορίας* συγκεντρώνει στά συνέδριά της μεγάλο ἀριθμό συγκριτολόγων, οἱ ὁποῖοι ἀνταλλάσσουν ἀπόψεις καί ἐργάζονται γιά τήν προώθηση τοῦ κλάδου. Καί ἡ Ἐπιτροπή αὐτή ἀποτέλεσε τόν πυρήνα ἀπό τόν ὁποῖο θά ξεπηδήσει μετά τόν πόλεμο ἡ *Διεθνή Ἐταιρεία Συγκριτικῆς Φιλολογίας*.

2. 3. 'Η Συγκριτική Φιλολογία ἀπό τό τέλος τοῦ Β΄ Παγκόσμιου πολέμου μέχρι σήμερα.

Ἡ Διεθνή Ἐπιτροπή τῆς σύγχρονης λογοτεχνικῆς ἱστορίας πραγματοποίησε τό τέταρτο συνέδριό της τό 1948 στό Παρίσι καί τό πέμπτο στή Φλωρεντία τό 1951, κατά τό ὁποῖο παραχώρησε τή θέση της στή *Διεθνή Ὁμοσπονδία Συγχρόνων Γλωσσῶν καί λογοτεχνιῶν (Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes)*. Στό πρῶτο συνέδριο τῆς τελευταίας, πού ἔγινε τό 1954 στήν Ὁξφόρδη, ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀπαραίτητη

προεργασία για τή δημιουργία τής Διεθνούς Έταιρείας Συγκριτικής Φιλολογίας (*International Comparative Literature Association*), ή όποία καί ιδρύθηκε επίσημα τόν επόμενο χρόνο (1955) καί πραγματοποίησε τό πρώτο συνέδριό της τήν ίδια χρονιά στή Βενετία. Στή συνέχεια καί μέχρι σήμερα ή Διεθνής Έταιρεία Συγκριτικής Φιλολογίας οργανώνει κάθε τρία χρόνια διεθνή συνέδρια, τών όποιών τά πρακτικά τυπώνονται άνελλιπώς σέ ογκώδεις όσο καί πολύτιμους τόμους. Τό τελευταίο, ένατο στή σειρά, συνέδριο έγινε τόν Αύγουστο τοῦ 1979 στό Innsbruck τής Αυστρίας. Σύμφωνα μέ τό καταστατικό της ή Έταιρεία έχει ως σκοπό «τήν ανάπτυξη τής Συγκριτικής Φιλολογίας, όρο μέ τόν όποιο έννοείται ή μελέτη τής ιστορίας καί τής θεωρίας τής λογοτεχνίας καθώς καί ή κριτική τών λογοτεχνικῶν έργων από παγκόσμια συγκριτική σκοπιά». Η έδρα της βρίσκεται στό Παρίσι καί ό κατάλογος τών μελῶν της περιλαμβάνει τόσο μεμονωμένα άτομα, πού μέ τίς επιστημονικές εργασίες τους, τή διδασκαλία ή οποιαδήποτε άλλη μορφή πνευματικής δραστηριότητας δείχνουν τό ένδιαφέρον τους για τή Σ. Φ., όσο καί επιμέρους έθνικές έταιρείες Σ. Φ. ή πανεπιστημιακά ιδρύματα καί έρευνητικά κέντρα.

Η πρώτη χώρα πού απέκτησε έθνική Έταιρεία Σ. Φ. είναι, όπως ήταν φυσικό, ή Γαλλία. Πραγματικά, ήδη από τό 1954, πριν δηλαδή καί από τή δημιουργία τής Διεθνούς Έταιρείας, ιδρύθηκε ή Γαλλική Έταιρεία Συγκριτικής Φιλολογίας (σημερινός τίτλος: *Société Française de Littérature Générale et Comparée*), ή όποία οργανώνει τά έθνικά συνέδριά της κάθε ένα ή δύο χρόνια.

Στή Γαλλία γενικά ή Σ. Φ. έχει αναπτυχθεί πολύ καί έχει πλέον επίσημα αναγνωριστεί ως βασικός κλάδος τής φιλολογικής επιστήμης. Η γαλλική εκπαίδευση σέ όλα της τά επίπεδα έχει δώσει στή διδασκαλία τής Σ. Φ.

ξεχωριστή θέση. Όλα τά γαλλικά Πανεπιστήμια έχουν σήμερα έδρες ή τμήματα Σ. Φ., στα όποια φοιτητές, πού έχουν αρχίσει τή μύησή τους στή Σ. Φ. από τά γυμνασιακά τους χρόνια, έρχονται νά συμπληρώσουν τίς γνώσεις τους ή νά αρχίσουν συγκριτικές έρευνες κάτω από τήν καθοδήγηση έμπνευσμένων δασκάλων. Παράλληλα συνεχίζεται άνελλιπώς ή έκδοση τής Έπιθεωρήσεως Συγκριτικής Φιλολογίας (RLC).

Η δεύτερη χώρα όπου ή Σ. Φ. βρήκε πρόσφορο έδαφος για ανάπτυξη είναι οι ΗΠΑ. Σήμερα περισσότερα από πενήντα άμερικανικά πανεπιστήμια προσφέρουν στους φοιτητές τους προπτυχιακά ή μεταπτυχιακά προγράμματα Σ. Φ. Τό 1960 έξάλλου δημιουργήθηκε ή Αμερικανική Έταιρεία Συγκριτικής Φιλολογίας (*American Comparative Literature Association*), ή όποία οργανώνει συνέδρια από τό 1962 κ.έξ.

Στήν Αμερική επίσης εκδίδονται έξαιρετικά ένδιαφέροντα ειδικά επιστημονικά περιοδικά όπως: *Συγκριτική Φιλολογία* (*Comparative Literature*, από τό 1949 στό Oregon) καί *Μελέτες Συγκριτικής Φιλολογίας* (*Comparative Literature Studies*, από τό 1964 στό Maryland καί άργότερα στό Illinois). Σ' αυτά τά περιοδικά, τά όποία είναι τριμηνιαία, πρέπει νά προστεθεί καί ή ετήσια *Επιτηρίς Συγκριτικής Φιλολογίας* (*Yearbook of Comparative Literature*), πού από τό 1952 ως τό 1960 εκδίδεται στό Chapel Hill καί από τό 1960 κ.έξ. στήν Indiana καί ή όποία έχει καί τμήμα συστηματικής βιβλιογραφίσεως τών πάσης φύσεως συγκριτικῶν αὐτοτελῶν μελετῶν αλλά καί άρθρων πού έχουν έκδοθει ή δημοσιευθεί στήν προηγούμενη χρονιά.

Από πολύ νωρίς καί ή Ιαπωνία έχει εκδηλώσει ζωηρό ένδιαφέρον για τή Σ. Φ. Ηδη από τό 1948 διαθέτει έθνική Έταιρεία Σ. Φ., ένῶ δέκα χρόνια άργότερα

έμφανίσθηκε τό ειδικό επιστημονικό περιοδικό *Συγκριτική Φιλολογία* (*Hikaku Bungaku*). Τό 1953 ιδρύθηκε στό Τόκιο τό *Πανεπιστημιακό Ίνστιτούτο Συγκριτικής Φιλολογίας*.

Ἡ Νότια Κορέα εἶναι ἡ τέταρτη χώρα πού απέκτησε ἐθνική Ἑταιρεία Σ. Φ. ἡ ὁποία καί ὀργάνωσε τό πρῶτο συνέδριό της τό 1959. Ἀκολούθησε ἡ ἴδρυση τῆς ἀλγερινῆς Ἑταιρείας Σ. Φ. τό 1964, ἡ ὁποία τό 1967 ἄρχισε τήν ἐτήσια ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Ἀλγερινά τετράδια Συγκριτικῆς Φιλολογίας* (*Cahiers algériens de Littérature Comparée*).

Στήν Εὐρώπη ἡ Σ. Φ. κέρδισε γρήγορα ἔδαφος μέ ἀποτέλεσμα ὅλες σχεδόν οἱ χώρες, δυτικές καί ἀνατολικές, νά ἔχουν μέγαν ἀριθμό πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν Σ. Φ., καθῶς καί ἀντίστοιχες ἐπιστημονικές ἐταιρεῖες καί περιοδικά.

Στήν Ἀγγλία ἀκόμα καί τά συντηρητικά Πανεπιστήμια τῆς Ὁξφόρδης καί τοῦ Καϊμπριτζ προσφέρουν προγράμματα Σ. Φ., ἐνῶ ὑπάρχουν Σχολές ἢ Τμήματα Σ. Φ. στά νεώτερα Πανεπιστήμια τοῦ Manchester, τοῦ Colchester καί τοῦ Brighton. Πρόσφατα ιδρύθηκε ἡ ἀγγλική Ἑταιρεία Σ. Φ., ἡ ὁποία ἔχει ἐκδώσει ἤδη τόν πρῶτο τόμο τοῦ ἐτήσιου περιοδικοῦ της *Συγκριτική Κριτική* (*Comparative Criticism*, 1979).

Στή Δυτική Γερμανία ὑπάρχουν ἐπίσης ἀρκετές ἔδρες Σ. Φ. (Erlangen, Tübingen, Darmstadt κ.ά.), ὅπως ὑπάρχει καί Ἑταιρεία Σ. Φ. μέ ἐπίσημο ὄργανο τό περιοδικό *Ἀρκαδία* (Arcadia).

Ἡ Ἰταλία ἀποδείχθηκε λιγότερο πρόσφορη ἀπό ἄλλες χώρες στήν ἀνάπτυξη τῆς Σ. Φ. γενικά καί τῆ σύνθεση συγκριτικῶν φιλολογικῶν μελετῶν. Ἡ ὑπαρξη ὡστόσο τοῦ *Περιοδικοῦ συγκριτικῆς μελέτης τῶν σύγχρονων λογοτεχνιῶν* (*Rivista di letteratura moderna e com-*

parate, Φλωρεντία ἀπό τό 1955) ὑποδηλώνει ἕνα γενικό ἔστω ἐνδιαφέρον γιά τή Σ. Φ.

Ἄλλά καί στήν Ἀνατολική Εὐρώπη ἡ διάδοση τῆς Σ. Φ. εἶναι ἀξιοσημείωτη. Στή Σοβιετική Ἑνωση κατά πρῶτο λόγο ὑπάρχει ἀπό τό 1956 τμήμα Σ. Φ. στό *Ίνστιτούτο ρωσικῆς λογοτεχνίας* τοῦ Λένινγκραντ στό ὁποῖο τμήμα παράλληλα μέ τήν ἔρευνα γίνεται καί ἡ σύνταξη βιβλιογραφίας Σ. Φ.

Ἡ Οὐγγαρία ὁμως εἶναι ἀπό τίς ἀνατολικοευρωπαϊκές χώρες ἐκείνη στήν ὁποία παρουσιάζεται ἡ μεγαλύτερη σχετικά μέ τή Σ. Φ. κίνηση. Καί ἡ κίνηση αὐτή ἀρχίζει ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ πρῶτου στόν κόσμο περιοδικοῦ Σ. Φ., ὅπως εἶδαμε παραπάνω, γιά νά συνεχιστεῖ μέ τήν ἔκδοση σέ γαλλική γλώσσα τοῦ περιοδικοῦ *Τετράδια Συγκριτικῆς Φιλολογίας* (*Cahiers de Littérature Comparée*) ἀνάμεσα στά ἔτη 1945 - 1948. Ἀνανέωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τή Σ. Φ. παρατηρεῖται καί μετά τό 1957, μέ ἀποτέλεσμα ὅλα τά οὐγγρικά ἰδρύματα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τῆς λογοτεχνίας νά ἔχουν σήμερα καί εἰδικά τμήματα Σ. Φ.

Στήν Πολωνία ἐξάλλου καί τήν Τσεχοσλοβακία, ἐνῶ δέν ὑπάρχουν εἰδικές ἔδρες ἢ τμήματα στά Πανεπιστήμια, μέγαν μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τῆς λογοτεχνίας ἀποτελοῦν μελέτες καθαρά συγκριτικές.

Ἡ Ρουμανία τέλος καί ἡ Γιουγκοσλαβία ἐντάχθηκαν νωρίς στό παγκόσμιο κίνημα γιά τή συγκριτική μελέτη τῆς λογοτεχνίας. Ἐξί εἰδικές ἔδρες ὑπάρχουν σήμερα στά πανεπιστήμια τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἐνῶ στή Ρουμανία ἤδη ἀπό τό τέλος τοῦ Α΄ Παγκόσμιου πολέμου ὑπάρχει ὁμάδα ἐπιφανῶν μελετητῶν τῆς λογοτεχνίας μέ ἐπικεφαλῆς τόν N. Jorga καί κύριο ἐκπρόσωπο τόν B. Munteano, ἡ ὁποία εἶναι δυνατό νά χαρακτηριστεῖ

«ρόυμανική σχολή Σ. Φ.», έντασσόμενη στην παράδοση τής γαλλικής σχολής».

Στήν Ελλάδα ή Σ. Φ. έγινε γνωστή μέ δημοσιεύματα του Κ. Θ. Δημαρά, στόν όποιο και πρέπει νά αναγνωριστεί ό τίτλος του πρωτοπόρου στόν τομέα αυτόν.⁷ Θρεμμένος μέ τή γαλλική γλώσσα και λογοτεχνία ό Δημαράς μετέφερε τίς απόψεις τών Γάλλων συγκριτολόγων και μέ πολλήν δξυδέρεια διέβλεψε ότι όλόκληρη ή νεοελληνική λογοτεχνία, μόνιμα στραμμένη στην Εύρώπη, από όπου δέχεται κάθε είδους επίδράσεις, άποτελεί γόνιμο πεδίο έρευνας για τόν συγκριτικό φιλόλογο. Όστόσο στην Ελλάδα ή Σ. Φ. ως επιστημονικός κλάδος δέν είχε εύρεία αναγνώριση, γιαυτό και ή αντιπροσώπευσή της στά Πανεπιστήμιά μας, άκόμα και τά καινούργια, είναι ισχνή ή και άνύπαρκτη. Υπάρχει δηλαδή μόνο στή Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης ή κατά τό γαλλικό πρότυπο "Εδρα Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας τής Νεωτέρας Εύρώπης, πού ίδρύθηκε τό 1964 και πληρώθηκε μόλις τό 1975. Πρέπει όμως νά προσθέσουμε ότι συγκριτικές μελέτες πού είδαν τό φώς τής δημοσιότητας τά τελευταία χρόνια άποδείχνουν τήν ύπαρξη έρευνητών, οί όποιοι ένδιαφέρονται ζωηρά για τήν Σ. Φ. Έξάλλου τήν ύπαρξη του ένδιαφέροντος αυτού άνάμεσα κυρίως στους νέους φιλόλογους, άπόφοιτους συχνά τών ξένων τμημάτων τών Φιλοσοφικών Σχολών, κατοπτρίζουν και τά προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών του ΙΚΥ τών τελευταίων τεσσάρων περίπου έτών, στά όποια, προφανώς λόγω τής σχετικής ζητήσεως, περιλήφθηκαν και θέσεις ύποτροφιών έξωτερικού ή έσωτερικού για μεταπτυχιακές σπουδές στό χώρο τής Σ. Φ.⁸

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

*Ό χώρος έρευνας, ό σκοπός και οί μέθοδοι
τής Συγκριτικής Φιλολογίας*

3. ΠΕΔΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογοτεχνίας στήν προσπάθειά της νά προσεγγίσει καί μελετήσῃ τό ἀντικείμενό της διαμόρφωσε τρεῖς τρόπους πού ἀντιστοιχοῦν σέ ἰσάριθμους κλάδους: τή θεωρία, τήν ἱστορία καί τήν κριτική τῆς λογοτεχνίας.

Ἡ *Θεωρία τῆς Λογοτεχνίας* εἶναι ὁ κλάδος ἐκεῖνος τῆς ἐπιστήμης τῆς λογοτεχνίας, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει καί μελετᾷ τή λογοτεχνία ἀπό θεωρητική σκοπιά, δίνοντας ἀπάντηση σέ γενικά ἐρωτήματα ὅπως: Τί εἶναι ἡ λογοτεχνία, ποιά τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά της, ποιά ἡ λειτουργία της, δηλ. ποιά εἶναι ἡ ἐπίδραση τῆς λογοτεχνίας στόν ἄνθρωπο, μέ ποιά κριτήρια ἓνα λογοτέχνημα χαρακτηρίζεται εἰδικότερα ὡς ποίημα, πεζογράφημα κλπ., δηλ. ποιά εἶναι τά χαρακτηριστικά τῶν ἐπιμέρους λογοτεχνικῶν εἰδῶν κ.ἄ.

Ἡ *Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας* εἶναι ὁ κλάδος ἐκεῖνος τῆς ἐπιστήμης τῆς λογοτεχνίας, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τή λογοτεχνία ὡς σειρά ἔργων ταξινομημένων χρονολογικά. Ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, ἡ ὁποία εἶναι καί ὁ πιό διαδομένος τρόπος μελέτης τῆς λογοτεχνίας, ἀρχίζει τή μελέτη τῆς λογοτεχνίας ἀπό τή στιγμή τῆς ἐμφανίσεώς της καί παρακολουθεῖ τήν ἐξέλιξη καί τίς διαδοχικές μεταβολές της μέσα στό χρόνο.

Ἡ *Κριτική τῆς Λογοτεχνίας* ἐξάλλου εἶναι ὁ κλάδος ἐκεῖνος τῆς ἐπιστήμης τῆς λογοτεχνίας, ὁ ὁποῖος ἐξετάζει συγκεκριμένα πιά ἔργα, μέ σκοπό νά τά ἀναλύσει, γιά νά τά κάνει κατανοητά, καί τελικά νά τά κρίνει καί ἀξιολογήσει, νά ἐντοπίσει δηλ. πού ἔγκειται ἡ αἰσθητική ἀξία τους.

Εἶναι φανερό ὅτι οἱ τρεῖς αὐτοί κλάδοι δέν λειτουργοῦν αὐτόνομα καί ἀνεξάρτητα μεταξύ τους ἀλλά ἀλληλοσυμπληρώνονται καί ἀλληλοὑποστηρίζονται, προκειμένου νά ἐπιτευχθεῖ ὁ κοινός τους σκοπός, πού εἶναι ἡ καλύτερη καί ἀποτελεσματικότερη μελέτη τοῦ κοινού τους ἀντικειμένου.

Συγκριτική τώρα φιλολογία κάνουμε ἄν, μελετώντας τή λογοτεχνία μέ ἕναν ἀπό τούς παραπάνω τρεῖς τρόπους, ὑπερβοῦμε τά ἔθνη καί σύννορα καί προχωρήσουμε στή συγκριτική θεώρηση δύο ἢ περισσότερων λογοτεχνιῶν. Εἰδικότερα:

3. 1. Ἡ *Θεωρία τῆς Λογοτεχνίας* χρησιμοποιεῖ ἀναγκαστικά τή σύγκριση τῶν ἐθνικῶν λογοτεχνιῶν, γιατί ἀπό τή σύγκριση ἀκριβῶς αὐτή προκύπτουν οἱ ἀπόψεις πού διατυπώνει γιά τή λογοτεχνία ὡς πανανθρώπινη πνευματική δημιουργία. Ἡ μελέτη ἐξάλλου τῆς ἐμφάνισης, διαμορφώσεως καί ἐξελίξεως τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν καί ἡ ἐπιστήμανση τῶν εἰδικῶν χαρακτηριστικῶν κάθε εἴδους, ἔργο καί αὐτό τῆς Θεωρίας τῆς Λογοτεχνίας, γίνεται δυνατή μόνο μέ τή σύγκριση ἀνάμεσα σέ περισσότερες λογοτεχνίες, ἀφοῦ ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι σέ ὀρισμένες χρονικές περιόδους ἔχουμε τήν παράλληλη ἐμφάνιση ἢ καί τήν ἔντονη καί συχνά ἀποκλειστική καλλιέργεια ἑνός συγκεκριμένου λογοτεχνικοῦ εἴδους σέ περισσότερες λογοτεχνίες ἢ τουλάχιστον σ' αὐτές πού ἀνήκουν στήν ἴδια πολιτιστική παράδοση. Ἡ κωδικοποίηση π.χ.

τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ σονέττου μπορεῖ νά ὀλοκληρωθεῖ μόνο μετά ἀπό συγκριτική μελέτη τῆς ἰταλικῆς, γαλλικῆς καί ἀγγλικῆς σονεττογραφίας στήν περίοδο τῆς Ἀναγεννήσεως.⁹

3. 2. Ἡ *Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας* εἶναι δυνατόν ἐπίσης νά γραφεῖ ἀπὸ τή σκοπιά τῆς Σ. Φ. Ἔτσι ἡ ἱστορία τῶν λογοτεχνικῶν κινήσεων καί ρευμάτων εἶναι βασικά ἔργο τοῦ συγκριτικοῦ φιλολόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι σέ θέση νά ἐπισημάνει ποιοί π.χ. ἀπό τούς Εὐρωπαίους λογοτέχνες, παρά τή διαφορά τῆς γλώσσας καί τίς ἐπιμέρους ἔθνικές ἀποκλίσεις, ἀσπάζονται σέ μιά ὀρισμένη χρονική περίοδο κοινό λογοτεχνικό πιστεύω καί μ' αὐτόν τόν τρόπο συνδέονται καί ἀλληλοεπηρεάζονται, ἔτσι ὥστε νά εἶναι δυνατό νά ἐνταχθοῦν σέ ἕνα κοινό ρεῦμα ἢ κίνημα ἢ σχολή. Ἀπό αὐτήν τήν ἄποψη ἐπομένως εἶναι δυνατό νά γραφεῖ ἡ ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ π.χ. ρομαντισμοῦ, ἢ ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ρομαντισμοῦ σέ σύγκριση καί σχέση μέ τόν γαλλικό ἢ ἀγγλικό ἢ γερμανικό ρομαντισμό, ἢ ὁποία θά ἀνιχνεύει τήν τυχόν ἐπίδραση τοῦ ἑνός ρεύματος στό ἄλλο καί θά ἐπισημαίνει καί ἐρμηνεύει τίς τυχόν ὁμοιότητες ἀλλά καί τίς διαφορές.

3. 3. Ἡ *Κριτική τῆς Λογοτεχνίας* τέλος, ἢ μελέτη δηλ., ἀνάλυση καί κρίση συγκεκριμένων ἔργων, εἶναι δυνατό νά γίνει, σύμφωνα μέ τό κλασικό πιά σχῆμα τῶν Welles - Waagen, μέ δύο τρόπους: τόν *ἐξωτερικό* καί τόν *ἐσωτερικό*¹¹.

3. 3. 1. Ὁ *ἐξωτερικός* τρόπος κριτικῆς διακρίνεται σέ: *Βιογραφικό - ψυχολογικό*, ὅταν τό λογοτεχνικό ἔργο ἐξετάζεται καί πολλές φορές ἐρμηνεύεται σέ σχέση μέ τή βιογραφία ἢ τήν ψυχολογία τοῦ συγγραφέα.

Κοινωνιολογικό, όταν τό λογοτέχνημα μελετᾶται σέ σχέση μέ τίς πολιτικές, οἰκονομικές καί κοινωνικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς του, ἀπό τίς ὁποῖες ὡς ἓνα βαθμῶ προσδιορίζεται.

Φιλοσοφικό, όταν τό λογοτέχνημα ἐξετάζεται σέ σχέση μέ τό γενικό φιλοσοφικό - ἰδεολογικό ὑπόβαθρο τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ Σ. Φ. ἀποδεικνύεται ἐξαιρετικά χρήσιμη καί γιά τίς τρεῖς παραπάνω περιπτώσεις. Ὁ συγκριτικός φιλόλογος εἶναι δυνατό νά ἐπεκτείνει τήν ἔρευνά του στή σύγκριση τῆς *βιογραφίας* καί τῆς *ψυχολογίας* τῶν συγγραφέων πού μελετᾶ καί νά δεῖ πῶς ἡ ὑπαρξη παράλληλων ἀποφασιστικῶν γεγονότων στή ζωή τους (π.χ. ἴδιες συνθήκες οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἴδια πλήγματα, ὅπως ὁ θάνατος ἀγαπημένων προσώπων κλπ.) ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τή διαμόρφωση κοινῆς ψυχολογίας καί ὀδηγοῦν στή δημιουργία ἔργων μέ μεγάλη ἐσωτερική ἀναλογία καί ὁμοιότητα, ἔστω καί ἂν δέν εἶναι δυνατό νά γίνει λόγος γιά ἄμεση ἐξωτερική σχέση τῶν δύο συγγραφέων ἢ τῶν δύο ἔργων (ἐπίδραση).

Ὅταν μελετᾶ τώρα ὁ συγκριτικός φιλόλογος ἀπό *κοινωνιολογική σκοπιά* ἓνα μυθιστόρημα π.χ. καί ἐπισημαίνει τή σχέση πού ἔχει μέ τίς δομές τῆς κοινωνίας καί τά κοινωνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, μπορεῖ νά τό φωτίσει καλύτερα καί νά καταλήξει σέ πολύ ἐνδιαφέροντα καί πιό πειστικά συμπεράσματα ἂν ταυτόχρονα τό συγκρίνει μέ ἓνα ξένο μυθιστόρημα τῆς ἴδιας ἐποχῆς, τό ὁποῖο θά ἐξετάσει καί πάλι σέ σχέση μέ τίς δομές καί τίς ἀνάγκες τῆς δικῆς του κοινωνίας. Ἔτσι θά μπορέσει νά διαπιστώσει ἂν οἱ ὁμοιότητες πού τυχόν παρουσιάζουν τά δύο ἔργα ὀφείλονται σέ ἀνάλογες κοινωνικές δομές ἢ ἂν οἱ διαφορές τους ἐνισχύονται καί ἀπό τίς διαφορές πού παρατηροῦνται στή σύνθεση καί τή δομή τῶν δύο κοινωνιῶν.

Μιά συγκριτική τέλος ἀλλά ἀπό *φιλοσοφική ἄποψη* προσέγγιση δύο ἔργων θά δείξει πῶς καί σέ ποιά ἔκταση τό κοινό φιλοσοφικό - ἰδεολογικό ἢ καί ἐπιστημονικό ὑπόβαθρο μιᾶς ἐποχῆς κατοπτρίζεται σέ ἔργα πού ἀνήκουν σέ διαφορετικές ἐθνικές λογοτεχνίες. Ὁ Γτενδ π.χ. καί ἡ θεωρία τῆς ψυχανάλυσεως ἀποτελεῖ γιά ἓνα πλήθος σύγχρονων λογοτεχνικῶν ἔργων τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς τόν κοινό παρονομαστή.

3. 3. 2. Ὁ *ἐσωτερικός τρόπος* κριτικῆς ἑνός ἔργου συνίσταται στήν ἀνάλυση καί ἀξιολόγησή του σύμφωνα μέ τό συμβατικό, ἔστω, *σχῆμα περιεχόμενο - μορφή*.

3. 3. 2. 1. Τό *περιεχόμενο* ἑνός ἔργου προσφέρει στό φιλόλογο ἓνα ἐξαιρετικά εὐρύ πεδίο συγκριτικῆς ἔρευνας. Ἐδῶ ἀνήκει ἡ μελέτη τῶν *θεμάτων*, τά ὁποῖα ἀπό αἰῶνες τροφοδοτοῦν τήν παγκόσμια λογοτεχνία. Ἐξετάζονται: 1) Ὅρισμένοι *τύποι ἀνθρώπων*, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται συχνά στή λογοτεχνία πολλῶν λαῶν καί οἱ ὁποῖοι εἶναι δυνατό νά μελετηθοῦν συγκριτικά. Τέτοιοι τύποι π.χ. εἶναι ὁ πιστός φίλος ἢ ἡ πιστή τροφός, ὁ ἐρωτευμένος - ἡ νέος - α, ὁ γενναῖος στρατιώτης, ὁ φιλάργυρος, ὁ ἀπατημένος σύζυγος, ὁ γοητευτικός ἐραστής κ.ἄ. 2) *Τύποι ἐθνικοί*, ὅπως π.χ. ὁ Ἄγγλος ἀριστοκράτης, ὁ Γάλλος γυναικοκατακτητής, ὁ ἐπιχειρηματίας Ἀμερικάνος, ὁ σοσιαλιστής ἐργάτης κ.ἄ. 3) *Τύποι βιβλικοί*, ὅπως ὁ Κάϊν, ὁ Μωϋσῆς, ἡ Ἑσθήρ κ.ἄ. 4) *Τύποι μυθολογικοί*, ὅπως ὁ Ὀρφέας, ὁ Προμηθεύς, ὁ Πάν, ὁ Κένταυρος Χείρων, ὁ Οἰδίπους, ἡ Ἀντιγόνη κ.ἄ. 5) *Τύποι τέλος ἱστορικοί*, ὅπως ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ὁ Καίσαρας, ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ἡ Κλεοπάτρα, ὁ Ναπολέων, ἡ Μαρία Στιούαρτ κ.ἄ.¹²

Θέματα τά ὁποῖα ἀναφέρονται σέ *μιά κατάσταση ἢ μιά*

συγκεκριμένη πραγματικότητα, π.χ. ὁ ἔρωτας μέ ὅλες του τίς μορφές (ζήλεια, μῖσος, νοσταλγία κλπ.), ἡ ἐκδίκηση, ἡ ἐλευθερία, ὁ διχασμός καί ἡ διάσπαση, ἡ μόνωση καί ἡ σιωπή κ.ἄ. ἀποτελοῦν τούς κοινούς τόπους τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας. Ἐπί τὴν ἄλλη μεριά ὁ ἐξωτερικός κόσμος μέ ὅλες τίς ἀλλαγές καί τίς μεταμορφώσεις του προσφέρει ἕνα μόνιμο σκηνικό, μέσα στό ὁποῖο ἡ παγκόσμια λογοτεχνία ὄλων τῶν ἐποχῶν τοποθετεῖ τά δρώμενα καί τά σημαινόμενά της: ὁ ἥλιος, τό φεγγάρι, ἡ νύχτα, ἡ θάλασσα, τά βουνά, τά ἄνθη, τά ἄστρα ἀλλά καί ἡ πόλη, τό χωριό, τό ἐργοστάσιο καί πολυάριθμα ἄλλα στοιχεῖα τοῦ περιεχομένου εἶναι γιά τή Σ. Φ. θέματα μέ βάση τά ὁποῖα εἶναι δυνατό νά ὁμαδοποιηθοῦν τά λογοτεχνικά ἔργα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐθνικότητά τους¹³.

3. 3. 2. 2. Ἡ μορφή ἑνός ἔργου, προσδιορισμένη ὡς εἶναι ἀποφασιστικά ἀπό τή γλώσσα, στήν ὁποία ἔχει γραφεῖ, προσφέρεται λιγότερο, ὡς εἶναι φυσικό, γιά σύγκριση μέ ἕνα ξένο ἔργο. Αὐτός εἶναι κυρίως ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο σπανίζουν ἀκόμη καί σήμερα μελέτες μέ ἀντικείμενο τή σύγκριση τοῦ ὕφους («συγκριτική ὑφολογία»). Παρόλα αὐτά καί ἐδῶ ὑπάρχουν περιθώρια γιά ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις πού προέρχονται ἀπό τή σύγκριση τῶν δύο ἔργων. Εἶναι δυνατό π.χ. νά προβοῦμε στή σύγκριση τῆς δομῆς τῶν ἔργων, τοῦ τρόπου ἀναπτύξεως τοῦ θέματος, τῆς εὐφωνίας, τοῦ ρυθμοῦ, τοῦ μέτρου, τῆς ὁμοιοκαταληξίας, τῆς μουσικότητας ἢ πλαστικότητας τοῦ στίχου κλπ. καθώς καί τῆς λειτουργίας τῶν διάφορων σχημάτων μέσα στό λογοτεχνικό λόγο (π.χ. ἡ χρήση τῆς ἀντιθέσεως, ὁ χαρακτήρας τῶν ἐπιθέτων καί τῶν εἰκόνων, τό εἶδος τῶν μεταφορῶν κλπ.)¹⁴. Ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσες ἀπό τή σκοπιά τῆς κριτικῆς εἶναι περιπτώσεις ἔργων, τά ὁποῖα, ἐνῶ πρα-

γματεύονται τό ἴδιο περίπου θέμα, ἔχουν δηλ. τό ἴδιο «περιεχόμενο», διαφέρουν στό μορφικό ἐπίπεδο, στόν τρόπο δηλ. μέ τόν ὁποῖο παρουσιάζεται τό κοινό θέμα. Ἡ σύγκριση τέτοιων ἔργων σέ ἐπίπεδο μορφῆς εἶναι δυνατό νά ὁδηγήσει καί σέ γενικότερης σημασίας συμπεράσματα σχετικά μέ τό πού πρέπει νά τοποθετηθεῖ καί ἐπομένως νά ἀναζητηθεῖ ἡ αἰσθητική ἀξία τοῦ λογοτεχνήματος γενικά. Ἡ «συγκριτική ὑφολογία» ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ὁδηγεῖ στήν ἀναπόφευκτη προοπτική μιᾶς «συγκριτικῆς ποιητικῆς», ἡ ὁποία, ἀπό τή μιᾶ μεριά παίρνοντας ὑπόψη τῆς τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν καί ἀπό τήν ἄλλη ἐξετάζοντας τήν ὑφή καί τή δομή τῶν εἰδικότερων πραγματοποιήσεων τοῦ κάθε εἶδους στίς διάφορες λογοτεχνίες, θά κατέληγε στή συγκρότηση ἑνός συστήματος σταθερῶν, οἱ ὁποῖες καί θά ἀποτελοῦσαν τά «ὦν οὐκ ἄνευ» τοῦ λογοτεχνήματος¹⁵.

4. ΜΕΘΟΔΟΣ

Βασική μέθοδος τῆς Σ. Φ. εἶναι βέβαια ἡ σύγκριση. Αὐτό ἀσφαλῶς δέν σημαίνει ὅτι ἡ Σ. Φ. δέν χρησιμοποιεῖ συγχρόνως καί ἀνάλογα μέ τήν περίσταση καί ὅλες τίς ἄλλες μεθόδους τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης.

Ἐπάρχουν ὅμως δύο εἶδη, δύο τρόποι συγκρίσεως:

4. 1. Χρησιμοποιοῦμε τόν *πρῶτο τρόπο ἢ τό πρῶτο εἶδος συγκρίσεως*, πού θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ καί «καθαρή σύγκριση», ὅταν συγκρίνουμε λογοτεχνικά φαινόμενα συλλογικά ἢ ἐξατομικευμένα (σχολές, ρεύματα ἢ ἔργα), τά ὁποῖα παρουσιάζουν μεταξύ τους ἀναλογίες στίς ἰδέες, στό περιεχόμενο δηλαδή, καί στή μορφή, ἔξω ἀπό ὁποιαδήποτε ἱστορικά διαπιστωμένη ἐπίδραση.

Αὐτοῦ τοῦ εἴδους μάλιστα ἡ σύγκριση ἀποτελεῖ κατὰ τούς εἰδικούς μιά νέα καί γενναία σύλληψη γιά τή συγκριτική μελέτη τῆς λογοτεχνίας¹⁶. Οἱ συγκριτικές μελέτες αὐτοῦ τοῦ τύπου συνήθως ὁμαδοποιοῦν στό ἐπίπεδο τοῦ περιεχομένου καί ἀντιπαραθέτουν ἔργα πού πραγματεύονται ἓνα κοινό *λογοτεχνικό θέμα*, ὅπως εἶναι π.χ. ὁ μῦθος τοῦ Οἰδίποδα ἢ καί γενικότερα τό θέμα τῆς συγκρούσεως ἀνάμεσα στόν πατέρα καί τό γιό.

Ὁ συγκριτικός φιλόλογος πού χρησιμοποιοῖ τή σύγκριση τοῦ πρώτου αὐτοῦ τύπου εἶναι ἀναγκαῖο νά διαθέτει εὐαισθητοποιημένο καί ὀξυμένο κριτήριο πού θά τοῦ ὑποδείξει ποιά πράγματα εἶναι συγκρίσιμα, ἔτσι ὥστε τά εὐρήματα καί τά συμπεράσματά του νά συμβάλλουν πραγματικά στήν πληρέστερη κατανόηση καί ἀξιολόγηση τῶν συγκρινόμενων.

Ἡ σύγκριση δύο ἢ περισσότερων ἔργων ἀποκαλύπτει βέβαια καί τίς διαφορές τους. Ὡστόσο βασική προϋπόθεση γιά νά τά συγκρίνει κανεῖς εἶναι ἡ ὑπαρξη ὁμοιοτήτων. Καί ἐναπόκειται ἀκριβῶς στό αἰσθητήριο καί τό κριτήριο τοῦ συγκριτικοῦ φιλόλογου νά ἀποφασίσει ποιές ὁμοιότητες θά πάρει ὡς σημείο ἐκκινήσεως τῆς ἔρευνάς του. Ὑπάρχουν π.χ. ὁμοιότητες τόσο γενικές, πού ἀπό συγκριτική σκοπιά δέν ἔχουν καμιά ἀξία, ὅπως καί ὁμοιότητες τόσο μικρές καί ἀσήμαντες πού εἶναι ἀμελητέες, ἀφοῦ ὁ λειτουργικός ρόλος τους στή συγκρότηση τοῦ ἔργου εἶναι ἐλάχιστος ἢ καί ἀνύπαρκτος. Στήν πρώτη περίπτωση π.χ. μία ἀρχαία τραγωδία καί ἓνα ἔργο τοῦ Ἴονέσκο μοιάζουν γιατί καί τά δύο εἶναι θεατρικά ἔργα, ἀλλά αὐτό δέν σημαίνει πῶς ἡ σύγκρισή τους θά μᾶς βοηθήσει νά τά καταλάβουμε καλύτερα ἀπό ὅσο ἂν τά εἶχαμε ἐξετάσει καί μελετήσει ἀνεξάρτητα τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο. Στή δεύτερη περίπτωση, ἡ συγκριτική μελέτη πού θά συγκεντρώσει τά λογοτεχνικά ἔργα στά

ὅποια π.χ. περιγράφονται διάφορα εἶδη τῆς οἰκογένειας τῶν «κολοκυνθιδῶν» (κολοκύθια, πεπόνια κλπ.) θά ἔχει προσφέρει ἴσως κάποια ὑπηρεσία στή φυτολογία, ἀλλά ἐλάχιστα θά μᾶς ἔχει βοηθήσει στό νά γνωρίσουμε βαθύτερα καί νά χαροῦμε ἀμεσότερα καί ἐντονότερα τή λογοτεχνία.

Ἀφοῦ λοιπόν ὁ συγκριτικός φιλόλογος ἀποφασίσει γιά τό κοινό χαρακτηριστικό ἢ θέμα θάσει τοῦ ὁποίου θά κάνει τή σύγκρισή του, εἶναι ἀπαραίτητο νά περιλάβει στήν ἔρευνά του, ὅσο κι ἂν αὐτό εἶναι δύσκολο ἢ φαίνεται σχολαστικό, ὅσο γίνεται περισσότερα ἔργα ἀπό αὐτά πού παρουσιάζουν τό κοινό χαρακτηριστικό ἢ πραγματεύονται τό ἴδιο θέμα. Τά συγκρινόμενα τέλος ἔργα θά κατατάξει χρονολογικά ἔτσι ὥστε νά μπορέσει νά παρακολουθήσει τίς μεταβολές καί παραλλαγές τοῦ θέματος μέσα στό χρόνο.

4. 2. *Τόν δεύτερον ἐξάλλου τρόπο συγκρίσεως* χρησιμοποιοῦμε ὅταν πρόθεσή μας εἶναι νά ἀνιχνεύσουμε συγκεκριμένες ἐπιδράσεις, στίς ὁποῖες καί θά ἀποδώσουμε βασικά τίς διαπιστούμενες ὁμοιότητες ἀνάμεσα στά συγκρινόμενα λογοτεχνικά φαινόμενα. Οἱ λογοτεχνικές δηλαδή ἐπιδράσεις, πού ἐπισημαίνονται μέ συγκρίσεις βασιζόμενες στό σχῆμα «αἷτιο - ἀποτέλεσμα» καί οἱ ὁποῖες συχνά παίρνουν τήν ἐξειδικευμένη μορφή τῆς μιμήσεως, τοῦ δανείου, τῆς πηγῆς κλπ., πρέπει νά διακρίνονται ἀπό τίς ἀπλές ἀναλογίες τίς ὀφειλόμενες σέ παράλληλη λογοτεχνική καί κοινωνική ἐξέλιξη¹⁷. Βέβαια τά πράγματα δείχνουν πῶς σχεδόν πάντα ἐσωτερικές ἀναλογίες καί λογοτεχνικές ἐπιδράσεις συνυπάρχουν, μέ τήν ἐννοια δηλαδή ὅτι εἶναι ἀκριβῶς ἡ συνυπαρξη ἐσωτερικῶν (ἐνδολογοτεχνικῶν) καί ἐξωτερικῶν

(π.χ. κοινωνικῶν) ἀναλογιῶν πού κάνει δυνατή τήν ἄσκηση τῆς ἐπιδράσεως.¹⁸

Εἶναι γεγονός ὅτι γιά πολλά χρόνια οἱ μελέτες γιά τίς ἐπιδράσεις ἢ τίς πηγές ἑνός ρεύματος, ἑνός συγγραφέα ἢ συχνότερα ἑνός ἔργου κάλυπταν τό 90% τῶν μελετῶν Σ. Φ. Καί αὐτό ἦταν εὐλογο, γιὰ αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ μελέτες ἔχουν νά ἐπιδείξουν ἐντυπωσιακά πολλές φορές εὐρήματα καί ἐπομένως προσεῖλκυαν ἢ καί ἀκόμη προσελκύουν ἐνθουσιῶδες τό ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν. Τόση μάλιστα εἶναι ἡ ἔκταση τῶν ἐρευνῶν γιά πηγές καί ἐπιδράσεις, ὥστε πολλοί, ἀκόμα καί σοδαροί μελετητές τῆς λογοτεχνίας, νά ταυτίζουν τή Σ. Φ. μέ τήν ἀνίχνευση πηγῶν καί ἐπιδράσεων, περιορίζοντας ἔτσι ἀσφυκτικά καί ἀρκετά αὐθαίρετα τό πεδίο τῆς ἐρευνᾶς της¹⁹. Ἀπό ὅσα ὁμως ἔχουν ἐκτεθεῖ ὡς τώρα γίνεται, νομίζουμε, φανερό ὅτι ὁ χῶρος τῆς Σ. Φ. εἶναι πολύ εὐρύτερος. Οὐσιαστικά εἶναι ὀλόκληρη ἡ λογοτεχνία.

Ἄσ συγκριτικός φιλόλογος πού χρησιμοποιοῦν τή σύγκριση γιά νά ἀνιχνεύσει ἐπιδράσεις καί νά ἐντοπίσει πηγές εἶναι ὑποχρεωμένος νά λάβει ὑπόψη του καί ὀρισμένες ἐπιμέρους μεθοδολογικές ἀρχές, γιά νά μή καταλήξει σέ ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Οἱ σπουδαιότερες ἀπό αὐτές εἶναι οἱ ἑξῆς:

- α) Ἡ ἀρχική του διαίσθηση, πού τόν ὀδήγησε στήν ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχει ἐπίδραση, εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐνισχυθεῖ μέ τή συγκέντρωση ἐξωτερικῶν (ἀπό τρίτους) ἢ ἐσωτερικῶν (τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα) μαρτυριῶν γιά τή σχέση τῶν συγκρινόμενων συγγραφέων ἢ ἔργων.
- β) Πρὶν ἀποφανθεῖ ἂν τελικά πρόκειται γιά μίμηση, δάνειο, πηγὴ ἢ ἐπίδραση πρέπει νά βρεῖ καί νά ἀποκαταστήσει προσεκτικά καί μέ ἀκριβεία τή χρονολογική

σχέση τῶν δύο ἔργων (χρόνος συνθέσεως, χρόνος πρώτης δημοσιεύσεως, χρόνος πρώτης ἐκδόσεως κλπ.).

- γ) Ἐπιπλέον πρέπει νά ἀποδείξει ὅτι ὁ ἐξεταζόμενος συγγραφέας ἦταν σέ θέση νά διαβάσει τό ξένο ἔργο στό πρωτότυπο ἢ ὅτι τοῦ ἦταν προσιτές καί γνωστές μεταφράσεις τοῦ ἔργου στή δική του γλώσσα.
- δ) Μεγάλη προσοχή χρειάζεται γιά νά μή παρασυρθεῖ καί ἀποδώσει, κατεχόμενος κυρίως ἀπό αὐτό πού ὀνομάστηκε «ὁ ὑπνωτισμός τῆς μοναδικῆς πηγῆς»,²⁰ σέ ἐπίδραση πράγματα, τά ὀποῖα ἀποτελοῦν τό ἐννοιολογικό, ἰδεολογικό καί γλωσσικό ὕλικό μιᾶς ἐποχῆς καί ἐπομένως εἶναι κτήμα ὀλων. Ἐτσι π.χ. δέν εἶχε ἀπαραίτητα ὡς πηγὴ τόν *Hamlet* τοῦ Shakespeare ὁ συγγραφέας πού βάζει στά χεῖλη τοῦ ἥρωά του τήν ἐρώτηση *Νά ζεῖ κανεῖς ἢ νά μή ζεῖ;* οὔτε καί εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑποθέσουμε καί νά προσπαθήσουμε νά ἀποδείξουμε ὅτι εἶχε ἀντλήσει ἀπό τά ἀποσπάσματα τῶν προσωκρατικῶν ὁ ποιητής πού ἀποφαίνεται ὅτι: *τά πάντα ρεῖ.*

5. ΣΚΟΠΟΣ

Ἡ σύγκριση δέν εἶναι αὐτοσκοπός. Νομιμοποιεῖται μόνον ἂν συντελεῖ στήν εὐχερέστερη καί βαθύτερη κατανόηση τῶν λογοτεχνικῶν φαινομένων, στήν ἀμεσότερη καί ἐντονότερη βίωση τῆς καλλιτεχνικῆς συγκινήσεως πού παρέχουν καθῶς καί στήν ἀντικειμενικότερη καί ἀσφαλέστερη κρίση γι' αὐτά.

Ἄσ συγκριτικός φιλόλογος ὡς ἱστορικός δέν πρέπει νά ξεχνᾷ ὅτι ἀντικείμενό του εἶναι ἡ λογοτεχνία, γιά χάρη τῆς ὀποίας στό κάτω - κάτω ἐργάζεται. Γιατί συμβαίνει μερικές φορές συγκριτικές φιλολογικές μελέτες,

κυρίως αυτές που παρακολουθούν την εμφάνιση και εξέλιξη ενός θέματος μέσα στη λογοτεχνία διαφόρων εποχών ή και διαφόρων λαών, να χρησιμοποιούν απλά τα κείμενα ως ντοκουμέντα για να εξυπηρετήσουν τελικά άλλες επιστήμες, όπως η λαογραφία, η θρησκευολογία, ή ανθρωπολογία, ή κοινωνιολογία, ή ψυχολογία κλπ., αδιαφορώντας για τό γεγονός ότι τα κείμενα αυτά είναι λογοτεχνικά.²¹

Άλλά και ο συγκριτικός φιλόλογος ως κριτικός δεν πρέπει να ξεχνά ότι τό κέντρο του ενδιαφέροντός του είναι όχι ή οποιαδήποτε σχέση αναλογίας, συγγένειας ή όφειλης αυτή καθεαυτή αλλά τό ίδιο τό έργο. Γι' αυτό και μετά από οποιαδήποτε δικαιολογημένη ή επιβαλλόμενη σύγκριση ή περιπλάνηση σέ ξένους συγγραφείς και ξένα έργα είναι ανάγκη να επιστρέφει πάντα σ' αυτό. Οί συγκριτικές μελέτες δεν έχουν καμιά σχεδόν αξία αν είναι μόνον αποτέλεσμα φιλεργίας και ύπομονης και όχι και ίκανότητας κριτικής.

Έτσι οί συγκριτικές μελέτες του πρώτου τύπου, αυτές δηλαδή που όμαδοποιούν και συγκρίνουν έργα βάσει κοινών χαρακτηριστικών ή κοινού θέματος, παραμένουν για τή λογοτεχνία άκαρπες και άγονες αν δεν καταλήγουν σέ κρίσεις για τήν αισθητική αξία των έργων. Σέ τέτοιες μάλιστα κρίσεις μπορεί να προβεί ασφαλέστερα ό συγκριτικός φιλόλογος ακριβώς γιατί, παρακολουθώντας τόν διαφορετικό τρόπο μέ τόν όποιο ό κάθε συγγραφέας χειρίζεται και τελικά παρουσιάζει τό κοινό θέμα, έντοπίζει όχι μόνο τήν πρωτοτυπία του συγγραφέα, και μάλιστα έτσι όπως εμφανίζεται στό στενό πλαίσιο που επιβάλλει ή ιστορία του θέματος, αλλά και τά είδοποιά χαρακτηριστικά του προσωπικού του ταλέντου. Έτσι σκοπός των θεματολογικών συγκριτικών μελετών είναι όχι να ίσοπεδώσουν τήν άτομικότητα και να

παραμερίσουν τήν αξία των έργων, συμπαραθένοντας σέ χρονολογική σειρά έργα κορυφαία, μέτρια ή και άσημαντα, αλλά ακριβώς να τήν τονίσουν και κατά κάποιο τρόπο να τήν αποδείξουν.²²

Ό συγκριτικός τέλος φιλόλογος που έχει κάνει τήν έρευνά του προσανατολισμένος στό σχήμα *πομπός - δέκτης*, προσπαθώντας δηλ. να άνιχνεύσει συγκεκριμένες επιδράσεις και πηγές, πρέπει στό τελευταίο κεφάλαιο τής μελέτης του να είναι σέ θέση να απαντήσει σέ όρισμένα καιρία έρωτήματα όπως:

α) Γιατί ό μελετώμενος λογοτέχνης δέχτηκε αυτήν ειδικά τήν επίδραση και όχι άλλη και ποιόί ήταν οί λόγοι που τόν όδήγησαν να χρησιμοποιήσει τίσ διαπιστωμένες στό έργο του πηγές; β) Ποιά διαφορά ύπάρχει, αν ύπάρχει, ανάμεσα σ' αυτό που διάβασε ό συγγραφέας και σ' αυτό που τελικά έγραψε; Τί θέση επιφύλαξε μέσα στό σύνολο του έργου του στά στοιχεία που δανείστηκε; Είχαν δηλ. γι' αυτόν ζωτική σημασία ή τούς έδωσε θέση δευτερεύουσα; δ) Μέ ποιό τρόπο τά προσάρμοσε, αν τά προσάρμοσε, στίς απαιτήσεις του δικού του ταλέντου και τής δικής του καλλιτεχνικής ιδιοσυγκρασίας; ε) Πόσο και πώς συμβάλλουν στήν αισθητική αξία του έργου τά όφειλόμενα σέ επίδραση στοιχεία;

Άνακεφαλαιώνοντας λοιπόν μπορεί κανείς να πει ότι σκοπός τής Σ. Φ., που επιτυγχάνεται μέ τήν έρμηνεία των εύρημάτων, είναι, όσο κι αν αυτό φαίνεται εκ πρώτης όψεως παράξενο, ή αποκάλυψη και ό έντοπισμός τής πρωτοτυπίας του λογοτέχνη και ό ακριβέστερος προσδιορισμός τής ιδιομορφίας, τής μοναδικότητας και τής αισθητικής αξίας του λογοτεχνήματος και μάλιστα των στοιχείων εκείνων που τήν συνθέτουν.²³

6. ΕΦΟΔΙΑ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ

Γιά νά ανταποκριθεῖ στίς σημερινές ἀπαιτήσεις τῆς Σ. Φ. ὁ συγκριτικός φιλόλογος εἶναι ἀπαραίτητο νά ἔχει ὀρισμένα εἰδικά ἐφόδια, πέρα ἀπό αὐτά πού ἀπαιτοῦνται ἀπό τόν μελετητή ὁ ὁποῖος ἐξετάζει τή λογοτεχνία ἀπό σκοπιά μὴ συγκριτική.

Εἶναι ἔτσι ἀναγκαῖο νά ἔχει ἱκανοποιητική γνώση τῆς λογοτεχνίας ἀλλά καί τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν πού τόν ἐνδιαφέρουν. Ἐπιπλέον πρέπει νά γνωρίζει καλά μία ἢ περισσότερες ξένες γλώσσες, ὥστε νά εἶναι σέ θέση νά μελετᾷ τὰ ξένα ἔργα στό πρωτότυπο. Ἀλλά καί κριτική ἱκανότητα πρέπει νά διαθέτει γιά νά μπορεῖ, σύμφωνα μέ ὅσα ἔχουν ἐκτεθεῖ παραπάνω, καί νά διαβλέπει τί εἶναι δυνατό καί χρήσιμο νά συγκρίνει καί νά ἐρμηνεύει τὰ εὐρήματά του.

Τέλος ὁ συγκριτικός φιλόλογος, τουλάχιστον στήν ἰδεατή του σύλληψη, εἶναι χρήσιμο νά ἔχει μιὰ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη πληροφόρηση καί βαθύτερη καλλιέργεια τόσο στό χῶρο τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν καί τῆς φιλοσοφίας, ἀφοῦ συχνά ἓνα λογοτεχνικό θέμα ἢ ἓνας τύπος δέν εἶναι παρὰ ἡ συγκεκριμενοποίηση μιᾶς ἰδέας, ὅσο καί στό χῶρο τῶν καλῶν τεχνῶν καί τῆς μουσικῆς, γιατί ἔτσι θά μπορεῖ νά προσεγγίζει καί συσχετίζει, γιά τό ὄφελος τῆς λογοτεχνίας πάντα, ὅσα ἡ ἐποχή μας μέ τή λατρεία τῆς ἐξειδικεύσεως μέ πολλή προθυμία κατατέμνει καί ἀπομακρύνει.

7. ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Ὁ φιλόλογος πού μελετᾷ ἀπό συγκριτική σκοπιά τή λογοτεχνία εἶναι ὑποχρεωμένος νά χρησιμοποιεῖ ὀρι-

σμένους ὄρους, γιά τό περιεχόμενο τῶν ὁποίων ὁμως καί προκειμένου νά ἀποφευχθοῦν ἀσάφειες καί παρανοήσεις, εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο νά ὑπάρχει ἐκ τῶν προτέρων ὁμοφωνία. Οἱ κυριότεροι ἀπό τοὺς ὄρους αὐτοὺς εἶναι οἱ ἑξῆς:

ἀναλογία (ἢ συγγένεια): Γιά ἀναλογία ἢ συγγένεια μιλάμε ὅταν ὑπάρχουν ὁμοιότητες περιεχομένου ἢ μορφῆς ἀνάμεσα σέ δύο ἢ περισσότερα ἔργα, τὰ ὁποῖα δέν ἔχουν ἄλλη σχέση μεταξύ τους. Ἔργα δηλ. γιά τὰ ὁποῖα τόσο οἱ ἐσωτερικές μαρτυρίες ὅσο καί οἱ ἐξωτερικές δέν εἶναι ἀρκετά ἰσχυρές, ὥστε νά μᾶς πείσουν ὅτι τό Β ἔργο προέρχεται ἀπό τό Α κ.ο.κ. Οἱ διαπιστούμενες ὁμοιότητες δυνατόν νά ὀφείλονται εἴτε σέ κοινή λογοτεχνική παράδοση (βλ. λ.), εἴτε σέ κοινό πνευματικό περιβάλλον, εἴτε σέ ψυχική συγγένεια τῶν συγγραφέων, εἴτε καί σέ σύμπτωση, φαινόμενο βέβαια σπάνιο ἀλλά ὄχι καί ἄγνωστο στήν ἱστορία τῶν γραμμάτων καί τῶν ἰδεῶν.

ἀντικατοπτρισμός: Εἶναι ἡ εἰκόνα μέ τήν ὁποία ἓνας ἢ περισσότεροι λογοτέχνες παρουσιάζουν στό ἔργο τους ἓναν ξένο συγγραφέα, ἓνα ξένο ἔργο, ἓνα ξένο ρεῦμα ἢ καί μιὰ ξένη χώρα γενικά. Τήν εἰκόνα αὐτή, ἢ ὁποία σπάνια ἀνταποκρίνεται μέ ἀκρίβεια στήν πραγματικότητα, συνθέτουν συνήθως προσωπικές προτιμήσεις, ἐντυπώσεις καί προβολές ἐνδόμυχων ἐπιθυμιῶν. Ὁ τρόπος π.χ. μέ τόν ὁποῖον καθρεφτίζεται ὁ Βύρωνας καί τό ἔργο του στή νεοελληνική λογοτεχνία, ἰδιαίτερα στή ρομαντική, μᾶς δίνει μιάν εἰκόνα τοῦ Ἄγγλου ποιητῆ καί τῆς ποιήσεώς του πού ἀπέχει πολύ ἀπό τήν πραγματική.

δάνειο: Εἶναι ἡ χρήση ποικίλου ὕλικου (ἐπίθετα, εἰκόνες, παρομοιώσεις, μεταφορές κλπ., ὀρισμοί, στοιχεῖα

δομής ή πλοκής κ.ά.) τό όποιο ό συγγραφέας έχει άντλήσει αὐτούσιο, χωρίς δηλ. νά επιφέρει καμιά αλλαγή, άπό άλλα έργα, άκόμα και μή λογοτεχνικά. Τό δάνειο μπορεί νά ενταχθεϊ σέ έργο άνάλογο μέ αὐτό άπό τό όποιο προέρχεται και νά χρησιμοποιηθεϊ μέ τήν άρχική έννοια πού είχε στό δικό του γενικότερο πλαίσιο, αλλά και νά ένσωματωθεϊ σέ ένα έντελώς διαφορετικό νέο έργο για νά έξυπηρετήσσει άλλο σκοπό, άκόμα και τόν αντίθετο. Τό δάνειο μπορεί νά δηλώνει ή νά μή δηλώνει τήν ύπαρξη γενικότερης επίδρασεως.

επίδραση: Είναί «ό λεπτός και μυστηριώδης μηχανισμός μέ τόν όποϊον ένα λογοτεχνικό έργο όδηγεϊ στήν κυοφορία και δημιουργία ενός νέου λογοτεχνήματος»²⁴. Νομιμοποιούμεσθε νά ύποθέσουμε ότι ένας συγγραφέας έχει δεχθεϊ επίδραση άπό έναν ξένο συγγραφέα άν στό έργο του συναντήσουμε ιδιότητες και χαρακτηριστικά, τά όποια δέν έξηγούνται οϋτε άπό τήν λογοτεχνική παράδοση του τόπου του οϋτε άπό τήν μέχρι τότε προσωπική πορεία του²⁵. Αντίθετα άπό τήν *μίμηση* (βλ. λ.) ή επίδραση συναντάται σέ έργα μέ έντονο προσωπικό χαρακτήρα, έργα δηλ. τά όποια παρά τήν διαπιστούμενη ή και άποδεικνυόμενη ξένη επίδραση παραμένουν άντιπροσωπευτικά τών συγγραφέων τους.

Η επίδραση, άκόμα κι άν περιέχει συγκεκριμένα δάνεια περιεχομένου ή μορφής, πηγές κλπ., δέν ταυτίζεται μ' αὐτά, αλλά τά ύπερβαίνει. Είναί δηλαδή ένα είδος ζωογόνου πνοής πού διατρέχει όλόκληρο τό έργο. Η ύπαρξη και συγκεκριμένων δανείων, πηγών κλπ., χωρίς νά είναι άπαραίτητη, έρχεται νά επιβεβαιώσει τήν ύπαρξη γενικότερης επίδρασεως.

Ο όρος επίδραση σέ σχέση μέ τόν όρο *πηγή* (βλ. λ.) είναι και εύρύτερος και δυναμικότερος. Η επίδραση

προϋποθέτει πρόσφορο έδαφος, όπως βέβαια προϋποθέτει και άφομοιωτικό δυναμισμό έκ μέρους του δέκτη - συγγραφέα άφοϋ διαπιστώνεται, σύμφωνα μέ όσα είπαμε παραπάνω, σέ νέο, αϋθύπαρκτο και μέ προσωπικό χαρακτήρα λογοτέχνημα και άφοϋ άποτελεϊ, όπως εύκολα άντιλαμβάνεται κανείς, συνειδητή (ή και άσυνειδητη) επιλογή του δέκτη άνάμεσα σέ περισσότερες θεωρητικά δυνατές επιδράσεις.

Γενικά επίδραση άσκειται συχνότερα στήν περίοδο πού πρωτοεμφανίζεται και διαμορφώνεται μια έθνική λογοτεχνία (παράδειγμα ή περίοδος του έλληνικού ρομαντισμού) αλλά και σέ μεταδατικές περιόδους μιας λογοτεχνίας, όταν δηλ. ή λογοτεχνία αὐτή για πολλούς λόγους πραγματοποιεϊ άποφασιστική στροφή και ριζική αλλαγή στόν προσανατολισμό της. Και αὐτό συνήθως συμβαίνει όταν ή έθνική λογοτεχνική παράδοση έχει σχεδόν έξαντληθεϊ και οί καθιερωμένες λογοτεχνικές μορφές έχουν φθαρεϊ. Τότε πράγματι οί λογοτέχνες είναι δυνατό νά άναζητήσουν και νά ανακαλύψουν σέ μια ξένη λογοτεχνία στοιχεϊα πού άνταποκρίνονται και ίκανοποιούν τίς δικές τους ένδόμυχες, λανθάνουσες και συχνά άσυνειδητες καλλιτεχνικές προτιμήσεις. Στήν περίπτωση αὐτή ή ξένη επίδραση μπορεί νά παίξει άποφασιστικό ρόλο στή διαμόρφωση μιας νέας λογοτεχνικής πραγματικότητας.²⁶

έπιτυχία: Είναί ή ποσοτική σχέση του λογοτεχνήματος μέ τό «καταναλωτικό» κοινό μιας ξένης χώρας. Η μετρήσιμη αὐτή σχέση προσδιορίζεται άπό τόν άριθμό τών εκδόσεων, τών μεταφράσεων, τών διασκευών, τών άγνωστών του στίς δημόσιες βιβλιοθήκες κλπ.

κοινός τόπος: Είναί κατά πρώτο λόγο στοιχεϊα περιεχο-

μένου (θέμα, μύθος κλπ.) καί συμβατικά στοιχεία δομής καί μορφής (π.χ. αφηγηματικοί τρόποι), τά όποία έπανευρίσκονται, μέ διαφοροποιημένη έστω μορφή, σέ κάθε λογοτέχνημα, συνηθέστατα μάλιστα σ' αυτά πού ανήκουν στό ίδιο λογοτεχνικό είδος.

μετάφραση: Είηαι ή απόδοση ενός ξένου έργου στή μητρική γλώσσα του μεταφραστή. Η απόδοση αυτή, καί όταν άκόμα είηαι πιστή, δέν είηαι ποτέ δυνατό νά είηαι τέλεια γιά δύο λόγους: α) γιατί είηαι γνωστό ότι κάθε άπόπειρα άλλαγής τής μορφής του λογοτεχνήματος, άκόμα καί μέσα στά πλαίσια τής δικής του γλώσσας, άν δέν τό καταστρέφει όπωσδήποτε τό άλλοιώνει, άφου τροποποιεί καί διασαλεύει τό σύστημα των δομών του καί β) γιατί ό μεταφραστής συνειδητά ή άσυνειδητα προσαρμόζει τό μεταφραζόμενο έργο τόσο στό προσωπικό του γούστο όσο καί στό ύφος τής έποχής του²⁷. Αυτό δέβαια δέν σημαίνει ότι μία καλή μετάφραση δέν είηαι δημιουργική πράξη καθεαυτή.²⁸

Άπό τή σκοπιά τής Σ. Φ. ή μετάφραση παρουσιάζει διπλό ένδιαφέρον γιατί α) Η έπιλογή καί μόνη ενός ξένου λογοτεχνήματος γιά μετάφραση άποκαλύπτει έκλεκτική συγγένεια άνάμεσα στό μεταφραστή καί τόν μεταφραζόμενο συγγραφέα. Καί όταν ή έπιλογή αυτή είηαι συχνή μπορεί νά χρησιμεύσει ως σημείο έκκινήσεως γιά τήν άνίχνευση καί μιās άλλης γενικότερης σχέσεως πού είηαι δυνατό νά ύπάρχει άνάμεσα στό πρωτότυπο έργο του μεταφραστή καί στό έργο του μεταφραζόμενου. β) Ένας λογοτέχνης γίνεται γνωστός σέ μία ξένη χώρα κυρίως άπό τίς μεταφράσεις των έργων του. Έπομένως βασικό ρόλο στήν έπίδραση, τήν όποία είηαι δυνατό νά έχει άσκήσει, παίζει όχι τό ίδιο τό έργο αλλά ό τρόπος μέ τόν όποιο τό έργο αυτό έχει μεταφραστεί.

μίμηση: Άπό τήν έποχή του Πλάτωνα καί του Άριστοτέλη ό όρος μίμηση χρησιμοποιήθηκε σέ σχέση μέ τήν ύφή καί τόν χαρακτήρα τής λογοτεχνίας γενικά.²⁹

Στή Σ. Φ. γίνεται λόγος γιά μίμηση όταν ένας συγγραφέας συνειδητά έγκαταλείπει, όσο του είηαι δυνατόν, τό δικό του ταλέντο καί δημιουργεί έργο μιμούμενος τό ταλέντο καί ταυτιζόμενος μέ τήν προσωπικότητα ενός άλλου λογοτέχνη. Στή μίμηση ώστόσο, αντίθετα άπό τή μετάφραση, ό μιμούμενος δέν μένει άναγκαστικά πιστός καί στίς λεπτομέρειες. Η μίμηση μπορεί νά άφορα σ' ένα όλόκληρο έργο ή σ' ένα μέρος του ή άκόμα μπορεί νά είηαι μίμηση του γενικού ύφους ενός λογοτέχνη.

Όπως έχει διαπιστωθεί ύπάρχουν δύο βασικά είδη μιμήσεως: α) Η καλόπιστη μίμηση, ή όποία παλιότερα χρησίμευε στους λογοτέχνες καί ως άσκηση του ταλέντους καί β) Η κακόπιστη μίμηση, αυτή δηλ. πού γίνεται μέ κακή πρόθεση καί πού παίρνει μορφή παρωδίας, διακωμωδήσεως, καρικατούρας ή καί έκδικητικής κριτικής.³⁰

παράδοση: Γιά κάθε δεδομένο λογοτέχνημα παράδοση είηαι:

- α) Τό σύνολο τής παγκόσμιας μέχρι σήμερα λογοτεχνικής παραγωγής.
- β) Η ιστορία τής έθνικής λογοτεχνίας, στήν όποία ανήκει.
- γ) Η ιστορία του ειδικότερου λογοτεχνικού είδους, στό όποιο ανήκει.
- δ) Η ιστορία των ιδεολογικών ρευμάτων τής έποχής του.

Η ένταξη του λογοτεχνήματος σέ μία άπό τίς παραπάνω μορφές παραδόσεως άποκαλύπτει στό συγκριτικό φιλόλογο όμοιότητες του μελετώμενου έργου μέ περισσό-

τερα άλλα έργα, οί όποιες όφείλονται άκριβώς στους κοινούς ιστορικούς - χρονολογικούς, μορφικούς ή ιδεολογικούς δεσμούς πού συνδέουν τά έργα μεταξύ τους, έτσι ώστε τά έργα αυτά νά συγκροτούν εύρύτερες κατηγορίες.

παράλληλα χωρία: Είμαι οί έντυπωσιακές όμοιότητες, τόσο στό επίπεδο του περιεχομένου όσο και στό επίπεδο τής μορφής, οί όποιες διαπιστώνονται άνάμεσα σέ έργα συγγραφέων διαφορετικής έθνικότητας, τά όποια μάλιστα είναι δυνατό νά απέχουν χρονικά πολύ και τά όποια δέν έχουν καμιά άποδείξιμη άμεση σχέση μεταξύ τους. Τά παράλληλα χωρία, άν δέν όφείλονται σέ σύμπτωση, είναι δυνατό νά άνάγονται σέ κοινή προγενέστερη πηγή ή νά έχουν σχέση μέ μιά μορφή *παραδόσεως*, τήν όποία άκολουθοϋν τά συγκρινόμενα έργα και τής όποιας τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά άξιοποιοϋν και πραγματώνουν κατά παράλληλο τρόπο, μέσα στά πλαίσια τής δικής του τό καθένα έθνικής λογοτεχνίας.

πηγή: Είμαι τό έργο από τό όποιο έχει ληφθει ένα δάνειο. Ο λογοτέχνης χρησιμοποιεί συνήθως ως πηγή ή όρισμένα επιμέρους και συγκεκριμένα στοιχεία ενός έργου, στό όποιο και μόνον τά στοιχεία αυτά άπαντούν, ή ένα μεγαλύτερο μέρος των δομικών υλικών του έργου, π.χ. υπόθεση, χαρακτήρες, πλοκή κλπ., χωρίς όμως και νά δεσμεύεται ως προς τόν τρόπο μέ τόν όποιο θά χρησιμοποιήσει τό υλικό πού δανείστηκε. Η πηγή δέν επηρεάζει δηλ. τή μορφή, τό ύφος, τή δομή του νέου έργου, αλλά έχει τήν έννοια του οϋδέτερου υλικού του όποιου ή χρήση, τοποθετούμενη μέσα σέ διαφορετικές και ποιητικά άνεξάρτητες συνθήκες, δέν μαρτυρεί άναγκαστικά επίδραση. Σέ σχέση μέ τήν *επίδραση* ό όρος πηγή φανε-

ρώνει κάποια παθητικότητα αυτού πού τή χρησιμοποιεί, άφου προϋποθέτει άμεσο και συγκεκριμένο δανεισμό.

Τό περιεχόμενο του όρου διαφοροποιείται όταν σέ ένα έργο διαπιστώσουμε ότι οί πηγές, μέ τήν παραπάνω έννοια, συμβαδίζουν μέ εύρύτερη και γενικότερη επίδραση, πού προέρχεται από τό ίδιο έργο ή τόν ίδιο συγγραφέα. Τότε οί πηγές παίρνουν τόν χαρακτήρα τής ειδικής και άμεσότερης επίδράσεως, πού έρχεται νά επιβεβαιώσει τήν ύπαρξη και τής γενικής αλλά λιγότερο εύκολα έντοπιζόμενης επίδράσεως.

στυλιζάρισμα: Είμαι ή προσπάθεια πιστής *μιμήσεως* του ύφους ενός έργου, ενός συγγραφέα, ενός ρεύματος ή σχολής ή και μιάς εποχής, μέ σκοπό τή δημιουργία μιάς όρισμένης άτμόσφαιρας, άπαραίτητης για τήν προώθηση του έργου. Τά «στυλιζαρισμένα» κομμάτια συνήθως παρεμβάλλονται σέ μεγαλύτερα έργα (θεατρικά έργα, μυθιστορήματα).

τύχη: Είμαι τό σύνολο των μαρτυριών οί όποιες φανερώνουν τήν επίδραση ενός έργου ή ενός συγγραφέα. Τήν τύχη γενικά συνθέτουν ή *επιτυχία* τήν όποία γνωρίζει και ή *επίδραση* τήν όποία άσκει ό συγγραφέας ή τό έργο.³¹

8. Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ ΚΛΑΔΟΣ

Η Σ. Φ. ως άκαδημαϊκός κλάδος άντιμετωπίζει, όπως είναι εύλογο, όρισμένα προβλήματα, πού σχετίζονται μέ τό επίπεδο των φοιτητών, στους όποιους άπευθύνεται, μέ τό τμήμα σπουδών όπου τελικά θά ένταχθει, μέ

τόν καταρτισμό τῶν προπτυχιακῶν καί μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων, τήν ὑπαρξη κατάλληλων διδακτικῶν ἐγχειριδίων κ.ἄ.

8. 1. *Ἐφόδια τῶν φοιτητῶν.* Εἶναι φανερό ὅτι οἱ φοιτητές πού διδάσκονται τή Σ. Φ. ὡς μάθημα ὑποχρεωτικό ἢ προαιρετικό εἶναι ἀπαραίτητο νά ξέρουν καλά μία ἢ περισσότερες ξένες γλῶσσες, ὥστε νά μποροῦν νά διαβάσουν τίς ξένες λογοτεχνίες στό πρωτότυπο. Εἶναι ἐπομένως ἀπαραίτητο νά διαπιστώνεται μέ κάποια προκαταρκτική ἐξέταση ἢ γλωσσομάθεια τῶν ὑποψήφιων φοιτητῶν Σ. Φ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι χρήσιμη ἡ ὅσο γίνεται πληρέστερη γνώση ἀπό τούς φοιτητές Σ. Φ. τῆς ἐθνικῆς τους λογοτεχνίας, ἀφοῦ τίς περισσότερες φορές αὐτή θά ἀποτελέσει τή βάση γιά ὅποιεσδήποτε συγκρίσεις.

8. 2. *Σέ ποιό τομέα/τμήμα;* Ἡ τελευταία παρατήρηση ὀδηγεῖ στό ἐρώτημα σέ ποιόν ἀπό τούς διάφορους τομεῖς (ἢ τμήματα - departments) τῆς Σχολῆς πρέπει νά ἐντάσσεται ἡ Σ. Φ. προκειμένου νά λειτουργεῖ ἀποτελεσματικά ὡς ἀκαδημαϊκός κλάδος.

Ἐπάρχουν βασικά δύο ἐπιλογές, πού ἐξαρτῶνται ἀπό τό τί θεωρεῖται κάθε φορά ὡς τό κατεξοχή ἔργο τῆς Σ. Φ. - χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι εἶναι καί οἱ μόνες ἢ ὅτι ἀποκλείεται συνδυασμός καί τῶν δύο, τουλάχιστον στό ἐπίπεδο τοῦ προγράμματος.

Στά Πανεπιστήμια ὅπου οἱ συγκριτολόγοι θεωροῦν ὡς κύριο ἔργο καί οὐσιαστική ἀποστολή τῆς Σ. Φ. τή μελέτη παράλληλων φαινομένων σέ περισσότερες λογοτεχνίες (σχολές, ρεύματα, κινήματα κ.ἄ.), ἔξω ἀπό ὅποιαδήποτε διαπιστωμένη ἐπίδραση, ἡ Σ. Φ. συνήθως ἐντάσσεται στούς τομεῖς τῶν ξένων γλωσσῶν καί φιλολογιῶν. Τό πλαίσιο αὐτό παρέχει στούς σπουδαστές τῆς Σ. Φ. τή δυνατότητα γιά πολλαπλές συγκρίσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες λογοτεχνίες.

Ἀντίθετα, στά Πανεπιστήμια ὅπου οἱ συγκριτολόγοι συμφωνοῦν περισσότερο μέ τήν ἄποψη ὅτι κύριο ἔργο τῆς Σ. Φ. εἶναι ἡ ἀνίχνευση καί ἐπισήμανση ξένων ἐπιδράσεων σέ μιάν ἐθνική λογοτεχνία, ἡ Σ. Φ. ἐνσωματώνεται στόν τομέα τῶν ἐθνικῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν. Ἡ ἐθνική δηλ. λογοτεχνία συγκεντρώνει τό ἐνδιαφέρον τῶν διδασκόντων καί τῶν διδασκομένων καί, ὅπως εἶπαμε καί πιό πάνω, αὐτή ἀποτελεῖ καί τήν ἀφετηρία γιά τίς ὅποιεσδήποτε συγκρίσεις. Ἡ γενικότερη κατάρτιση τῶν φοιτητῶν τοῦ τομέα αὐτοῦ καθῶς καί ἡ ἐξοικειώσή τους μέ εἰδικότερα θέματα σχετικά μέ τή μελέτη τῆς ἐθνικῆς τους λογοτεχνίας, ὅπως εἶναι θέματα κριτικῆς, ὑφολογίας, γλωσσολογίας, βιβλιογραφίας, ἔρευνας σέ βιβλιοθηκῆς κλπ., δέν εἶναι δυνατόν παρά νά ὠφεληθῶν καί τόν φοιτητή τῆς Σ. Φ.

8. 3. *Τό πρόγραμμα.* Οἱ σχεδιαστές τοῦ προγράμματος σπουδῶν Σ. Φ., τόσο σέ ἐπίπεδο προπτυχιακό ὅσο καί σέ ἐπίπεδο μεταπτυχιακό, ἀντιμετωπίζουν προβλήματα πού δέν εἶναι ἄσχετα μέ τά προβλήματα μέ τά ὅποια συνδέεται ὁ καταρτισμός ἑνός προγράμματος πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας γενικά.

Καί ἐδῶ τό ξεκαθάρισμα τῶν στόχων ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση. Ἐτσι, ἂν δεχτοῦμε ὅτι, ἄποψη πού γίνεται εὐρέως ἀποδεχτή, τά Πανεπιστήμια στό προπτυχιακό τους ἐπίπεδο ἐτοιμάζουν ἀνάμεσα σέ ἄλλα καί ἀνθρώπους κατάλληλους καί γιά τήν πρακτική ἐφαρμογή τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης τους, στήν περίπτωσή μας ἐκπαιδευτικούς, ἐνῶ στό μεταπτυχιακό τους ἐπίπεδο ἐτοιμάζουν κατά κανόνα ἐρευνητές, πού θά προαγάγουν τήν ἐπιστήμη, θά πρέπει νά συγκροτήσουμε τά προπτυχιακά καί μεταπτυχιακά προγράμματα τῆς Σ. Φ. μέ βάση τούς δύο αὐτούς στόχους.

8. 3. 1. *Προπτυχιακό ἐπίπεδο.* Ἐνα πρόγραμμα ἐπομένως Σ. Φ. προπτυχιακοῦ ἐπιπέδου θά πρέπει νά περι-

λαμβάνει α) μαθήματα για τό πεδίο έρευνας τής Σ. Φ., τή μεθοδολογία καί τούς ειδικούς σκοπούς της, β) μαθήματα μέ αντικείμενο τή μελέτη δύο τουλάχιστον ξένων λογοτεχνιών μέ παράλληλη ανάλυση τών έργων στο πρωτότυπο καί γ) μαθήματα για τά διάφορα λογοτεχνικά είδη, τήν εμφάνιση καί τήν εξέλιξη τους στίς διάφορες λογοτεχνίες, για τίς περιόδους τής παγκόσμιας λογοτεχνίας, τά κινήματα, τά ρεύματα καί τίς σχολές καθώς καί για τή θεματολογία, πού από αιώνες τροφοδοτεί τή λογοτεχνία όλων τών λαών.

Παράλληλα θά πρέπει νά καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε νά παραλληλίζονται μέ ξένες λογοτεχνίες καί νά εντάσσονται σέ ευρύτερα, αν καί όχι κατανάγκη παγκόσμια, πλαίσια οί φάσεις καί τά ποικίλα φαινόμενα τής έθνικης λογοτεχνίας. Μέ τόν τρόπο αυτό θά διαπιστώνονται οί όμοιότητες καί οί αναλογίες αλλά καί οί διαφορές. Στο προπτυχιακό επίσης επίπεδο θά πρέπει νά επισημαίνονται οί περίοδοι τής έθνικης λογοτεχνίας ή καί οί συγκεκριμένοι λογοτέχνες για τούς όποιους οί έξωτερικές τουλάχιστον μαρτυρίες επιτρέπουν τήν υπόθεση ότι έχουν δεχτεί ξένη επίδραση. Προετοιμάζεται έτσι τό έδαφος για μία σέ βάθος έρευνα στο μεταπτυχιακό επίπεδο.

8. 3. 2. *Μεταπτυχιακό επίπεδο.* Οί μεταπτυχιακές σπουδές έχουν ως σκοπό, όπως είναι γνωστό, τήν επιστημονική έρευνα πού θά καταλήξει στή σύνθεση πρωτότυπων εργασιών πάνω σέ ειδικά προβλήματα. Όσο κι αν τό πρόγραμμα τών μεταπτυχιακών σπουδών περιλαμβάνει συνήθως καί όρισμένα σεμινάρια σχετικά μέ τά ειδικά προβλήματα, τά όποια κάθε φορά αποτελούν τό αντικείμενο συστηματικής έρευνας καί μελέτης εκ μέρους τών μεταπτυχιακών σπουδαστών, τό κέντρο βάρους πέφτει στήν έρευνα.

Είναι γενικά αποδεχτό ότι ή επιτυχής εκλογή του θέματος μιās διατριβής είναι εξίσου σημαντική μέ τή διερεύνησή του καί τή σύνθεση τής διατριβής. Για τήν εκλογή του θέματος πρέπει ασφαλώς νά ληφθούν υπόψη τά desiderata τής Σ. Φ. στή δεδομένη στιγμή, ή ικανότητα του υποψήφιου καί ή γενική του κατάρτιση – χωρίς αυτό νά σημαίνει βέβαια ότι οί απαιτήσεις του θέματος θά προσαρμοστούν στο επίπεδο του έρευνητή – οί προσωπικές του προτιμήσεις καί συμπάθειες – χωρίς πάλι αυτό νά σημαίνει ότι θά γίνουν παραχωρήσεις στή «μόδα» πού επικρατεί στήν κριτική τής εποχής. Ό χώρος τής Σ. Φ. είναι τόσο ευρύς, ώστε είναι δυνατό νά βρεθούν σημαντικά καί από πολλές απόψεις ενδιαφέροντα για τήν έρευνα θέματα, ώστε νά μήν είναι ανάγκη νά καταφύγει κανείς στή διερεύνηση καί διαπραγμάτευση θεμάτων πού καταντούν άστεία (π.χ. «Οί τοκετοί στήν παγκόσμια λογοτεχνία»³²) ή πού είναι έντελώς περιθωριακά (π.χ. «Η επίδραση του Béranger στήν Περσία»)³³.

Αν τό ενδιαφέρον του έρευνητή συγκεντρώνεται σέ ένα συγγραφέα ή καί ένα έργο, υπάρχουν πάντα περιθώρια νά κάνει τήν έρευνά του από συγκριτική σκοπιά. Έκτός από τό κλασικό σχήμα «Α καί Β» (π.χ. Σεφέρης καί Έλιοτ), υπάρχουν θέματα ειδικότερα κατά τά όποια συγκρίνονται στοιχεία τής θεματικής ή τής μορφής δύο λογοτεχνών (π.χ. «Η ήλιολατρεία του Παλαμά καί του Leconte de Lisle» ή «Η μεταφορά στον Σεφέρη καί τον Έλιοτ») αλλά καί θέματα ευρύτερα, όπως π.χ. ή εξέταση του φαινομένου τής αναδιώσεως καί επανεμφανίσεως τών ιδεών του Dante στον Camus.

8. 4. *Τύποι διδασκαλίας.* Τό επιμέρους αντικείμενο κάθε πανεπιστημιακής διδασκαλίας προσδιορίζει, όπως είναι γνωστό, κατά ένα μεγάλο ποσοστό καί τόν τύπο διδασκαλίας πού θά επιλέξει ο διδάσκων, αν δηλ. θά προτι-

μήσει τή γνωστή πιά, κλασική μας παράδοση, πού άπευθύνεται σέ σχετικά μεγάλο άριθμό φοιτητών, ή άν θά υίοθετήσει τό σχήμα τοῦ φροντιστήριου (σεμινάριο) μέ περιορισμένο άριθμό φοιτητών. Ἔτσι τά γενικά, εἰσαγωγικά γιά τή Σ. Φ. ὡς κλάδο μαθήματα εἶναι δυνατό νά γίνονται μέ τή μορφή τῆς παραδόσεως, ὅπως ἴσως καί τά μαθήματα, τῶν ὁποίων στόχος εἶναι ἡ παροχή σέ προπτυχιακό ἐπίπεδο γενικῶν γραμματολογικῶν πληροφοριῶν γιά τά διάφορα ρεύματα, τίς σχολές κλπ. Ἐντίθετα, ἄν βασικό ἀντικείμενο διδασκαλίας ἀποτελεῖ ἡ ἀνάλυση καί σύγκριση συγκεκριμένων λογοτεχνικῶν ἔργων, πού ἀνήκουν σέ διάφορες λογοτεχνίες, ἡ ἡ ἐξέταση σέ βάθος εἰδικοῦ προβλήματος ὁρισμένης λογοτεχνικῆς περιόδου, τότε εἶναι προτιμότερα τά φροντιστήρια μέ μικρό άριθμό φοιτητών. Στά φροντιστήρια παρέχεται ἡ εὐκαιρία γιά διάλογο, κατά τόν ὁποῖο οἱ φοιτητές ἐκθέτουν τίς σκέψεις καί τούς προβληματισμούς τους, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀκούγονται διαφορετικές ἀλλά συχνά πολύ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις καί ἔτσι νά ἐξετάζεται τό κείμενο ἡ τό εἰδικό πρόβλημα ὀλόπλευρα.

Ἐδῶ ὡστόσο θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ἕνα σχετικό μειονέκτημα, πού παρουσιάζει τό μάθημα σέ τάξεις μέ μικρό άριθμό φοιτητών, εἰδικά σέ σχέση μέ τή Σ. Φ.: εἶναι τό γεγονός ὅτι σ' αὐτές, ἄν δέν ἔχει γίνει ἀρχικά αὐστηρή ἐπιλογή, εἶναι δύσκολο νά βρεθοῦν ἀρκετοί φοιτητές πού νά κινοῦνται μέ ἀνεση στίς ξένες γλώσσες, ἔτσι ὥστε νά μποροῦν νά μελετοῦν τά ξένα ἔργα στό πρωτότυπο καί νά τά κατανοοῦν σέ βαθμό πού νά τούς ἐπιτρέψει νά τά σχολιάζουν καί νά τά συγκρίνουν ἐποικοδομητικά.

8. 5. Ἐνθολογίες ξένων λογοτεχνικῶν ἔργων. Γιά μιά ἀποτελεσματική τέλος συγκριτική μελέτη περισσότερων λογοτεχνιῶν εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπάρχει στή διάθεση

τόσο τῶν διδασκόντων ὅσο καί τῶν διδασκομένων σειρά ἀπό λογοτεχνικά κείμενα ἀντιπροσωπευτικά, εἴτε τῆς ἐξελίξεως καί τῶν περιόδων κάθε ξένης λογοτεχνίας εἴτε τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφόρων λογοτεχνικῶν εἰδῶν σέ περισσότερες λογοτεχνίες. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή εἶναι πολύτιμη ἡ ὑπαρξη ἀνθολογιῶν μέ ἔργα στό πρωτότυπο π.χ. τῆς γαλλικῆς, ἀγγλικῆς, γερμανικῆς, ἰταλικῆς κ.ἄ. λογοτεχνίας, ἡ ἀνθολογιῶν μέ ἀντιπροσωπευτικά ἔργα ἀπό διάφορες λογοτεχνίες, τά ὁποῖα ὁμως νά ἀνήκουν στό ἴδιο λογοτεχνικό εἶδος, π.χ. ἀνθολογίες θεατρικῶν ἔργων, λυρική ποιήσεως, διηγήματος κ.ἄ. Τά κριτήρια συγκροτήσεως τῶν ἀνθολογιῶν αὐτῶν δυνατόν νά ποικίλλουν σημαντικά, ἡ γενική χρησιμότητά τους ὁμως εἶναι ἀναμφισβήτητη, ἀφοῦ κάνουν προσιτά τά ξένα κείμενα.³⁴

9. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἐναμφισβήτητα ὁ εἰκοστός αἰώνας εἶναι ἡ ἐποχή πού γνώρισε τίς πιό ἐντυπωσιακές καί πιό ριζικές ἀλλαγές ὡς πρὸς τόν τρόπο μελέτης τῆς λογοτεχνίας. Μιά ἀπό τίς σημαντικότερες εἶναι καί αὐτή πού ἔχει σχέση μέ τή διαμόρφωση τοῦ σχετικά πρόσφατου κλάδου τῆς Σ. Φ. Πραγματικά ἡ Σ. Φ. σήμερα, ὕστερα ἀπό μιά περίοδο ἀναζητήσεων, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι κατόρθωσε, ὅσο αὐτό εἶναι δυνατό, νά προσδιορίσει τά ὄριά της, νά διαμορφώσει τήν εἰδική μεθοδολογία της καί νά ἀποσαφηνίσει τούς στόχους καί τόν προσανατολισμό της. Οἱ προοπτικές εἶναι εὐοίωνες καί τά προσδοκώμενα ὀφέλη μεγάλα, ὄχι μόνο γιά τήν ἀποτελεσματικότερη μελέτη τῆς λογοτεχνίας, ἀλλά καί γιά τόν σημερινό ἄνθρωπο γενικότερα. Γιατί ἡ Σ. Φ. εἴτε ἀσχολεῖται μέ τίς πολιτιστικές ἀνταλ-

λαγές και καταγράφει τήν ιστορία τών διεθνών λογοτεχνικών σχέσεων, «μιά από τίς εϋθραυστες ἐλπίδες τῆς ἀνθρωπότητος» κατά τόν καθηγητή Guyard³⁵, εἴτε προσπαθεῖ νά συλλάβει καί διώσει καλύτερα τήν ὁμορφιά τών συγγραφέων πού μελετᾶ, χωρίς νά προσπαθεῖ νά τήν ἐρμηνεύσει ἀπό τήν ἐπίδραση τών προγενέστερων καί τοῦ περιβάλλοντος, κατορθώνει πάντα νά ἀνασύρει καί νά προβάλλει ὅ,τι κοινό συνδέει τούς λογοτέχνες καί τήν πνευματική παραγωγή ὅλων τών λαῶν, ἀποδυναμώνοντας ἔτσι τά στοιχεῖα πού διαφοροποιοῦν καί χωρίζουν λογοτέχνες καί λαούς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Paul Van Tieghem, «La synthèse en histoire littéraire: Littérature comparée et littérature générale», *Revue de synthèse historique*, τόμ. XXXI (1921), σσ. 1 - 21.
- , *La littérature comparée*, Didier, Paris 1964.
2. Πρβλ. καί ὅσα γράφει ὁ René Wellek γιά τήν «Κρίση τῆς συγκριτικῆς Φιλολογίας» στό ἔργο του *Concepts of Criticism*, New Haven and London: Yale University Press [1971], σ. 283.
3. Βλ. *Comparative Literature, Method and Perspective*, edited by Newton P. Stallknecht and Horst Frenz, revised edition, Southern Illinois University Press [1973], σσ. 4 - 5.
4. Γιά τή διαφορά ἀνάμεσα στή «συγκριτική ἱστορία τῆς λογοτεχνίας» καί τή «συγκριτική κριτική τῆς λογοτεχνίας» πού χωρίζει τίς δύο σχολές, γαλλική καί ἀμερικανική, βλ. περισσότερα: Etiemble, *Comparaison n'est pas raison*, Gallimard, [Paris 1963], σσ. 61 - 73 καί ἐπίσης στά Πρακτικά τοῦ πρώτου ἔθνικοῦ συνεδρίου τῆς Γαλλικῆς Ἑταιρείας Σ. Φ.: *Littérature générale et histoire des idées*, Actes du premier Congrès National de Littérature Comparée, Bordeaux, 2 - 4 Mars 1956, <Société Nationale Française de Littérature Comparée>, Didier, Paris [χ. χρ. ἐκδ.], σσ. 16 - 31.
5. Cl. Pichois - A. -M. Rousseau, *La littérature comparée*, δευτέρη ἐκδ., Librairie Armand Colin, Paris [1967] σ. 183.
6. Γιά τήν ἱστορική αὐτή ἀναδρομή σχετικά μέ τήν ἐμφάνιση καί διάδοση τῆς Σ. Φ. στίς διάφορες χῶρες χρησιμοποίησαμε βασικά τίς πληροφορίες πού παρέχουν οἱ Cl. Pichois - A. M. Rousseau, *La littérature comparée*, ὅπ. παρ., σσ. 14 - 40.
7. Πρβλ. καί ὅσα λέει ὁ ἴδιος ἐφ. *Τό Βῆμα*, 14 Σεπτεμβρίου 1979.
8. Κρίνουμε σκόπιμο νά ἐκθέσουμε περιληπτικά στό σημεῖο αὐτό

τούς λόγους για τούς οποίους προτιμήσαμε τόν ὄρο *Συγκριτική Φιλολογία* ἀπό τόν ὁμόλογο *Συγκριτική Γραμματολογία*, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔχει ἀποκτήσει καί κύρος ἀκαδημαϊκό μέ τήν ὀνομασία τῆς Ἐδρας τῆς Φιλοσοφικῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ δεῦτερος αὐτός ὄρος πού χρησιμοποιεῖται ἀπό ὀρισμένους μελετητές ἔχει προταθεῖ, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπό τόν ἀείμνηστο Ἰω. Συκουτρῆ. Κατά τόν ὀρισμό τοῦ Συκουτρῆ «*Γραμματολογία* εἶναι ὁ κλάδος τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης πού ἐξετάζει ἱστορικῶς ἕκαστα ἢ τό σύνολο τῶν λογοτεχνικῶν, ἐν μέρει δέ καί ἄλλων γραμματειακῶν μνημείων ἑνός ἔθνους ἐν τῇ ἀδιαρρήκτῳ ἐνότητι τῆς μορφῆς καί τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Ἡ γραμματολογία εἶναι ἱστορική ἐπιστήμη αὐτοτελής μέν, ἀνήκει ὅμως εἰς τό γενικόν συγκρότημα τῶν ἐπιστημῶν, τās ὁποίας ὀνομάζομεν μέ τό ὄνομα φιλολογία». Σύμφωνα λοιπόν μέ τά παραπάνω *Συγκριτική Γραμματολογία* εἶναι ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας κατά τρόπο συγκριτικό καί αὐτό ἀποδεικνύεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Συκουτρῆς παραπέμπει στόν ἀντίστοιχο γερμανικό καί γαλλικό ὄρο (*vergleichende Literaturgeschichte - histoire de la littérature comparée*. Ἰωάννου Συκουτρῆ, *Μελέται καί Ἄρθρα*, Ἐκδόσεις τοῦ Αἰγαίου, Ἀθήναι 1956, σσ. 128, 133 - 134).

Ὁ ἱστορικός ὅμως τρόπος μελέτης τῆς λογοτεχνίας, ἡ θεώρηση δηλ. τῆς λογοτεχνίας στή χρονική της ἐξέλιξη, εἶναι ἕνας μόνον ἀπό τούς δυνατούς τρόπους μελέτης τῆς λογοτεχνίας, τό σύνολο τῶν ὁποίων περιέχεται ἀκριβῶς στόν ὄρο *φιλολογία*. Ἡ φιλολογία γίνεται *συγκριτική* ὅταν στόν ἐπιμέρους τρόπο μελέτης τῆς λογοτεχνίας (ἱστορικό, θεωρητικό, κριτικό) προστεθεῖ ὡς εἰδικότερη μέθοδος ἡ *σύγκριση*, καί μάλιστα ἀνάμεσα σέ διαφορετικές ἔθνικές λογοτεχνίες. Ὁ ὄρος λοιπόν *Συγκριτική Φιλολογία* εἶναι προτιμότερος ἀπό τόν ὄρο *Συγκριτική Γραμματολογία*, γιατί μ' αὐτόν νοεῖται κάθε συγκριτική μελέτη τῆς λογοτεχνίας ἢ τοῦ λογοτεχνήματος καί ὄχι μόνον αὐτή πού γίνεται ἀπό ἱστορική σκοπιά.

Οἱ ξένοι πού χρησιμοποιοῦν τούς ὄρους *Littérature Comparée* καί *Comparative Literature* ἀντιμετωπίζουν πάλι ἄλλα προβλήματα, ἀφοῦ μέ τόν ἴδιο ὄρο *Littérature/Literature* δηλώνουν τόσο τό ἀντικείμενο (λογοτεχνία) ὅσο καί τήν ἐπιστήμη πού τό μελετᾶ (φιλολογία). Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό πλεονέκτημα τοῦ ὄρου αὐτοῦ εἶναι ὅτι δηλώνει σαφῶς ὅτι ἀντικείμενο μελέτης εἶναι ἡ λογοτεχνία καί μόνον, ἀφίνοντας ἔξω τά μὴ λογοτεχνικά κείμενα, πού ἀποτελοῦν μὴ καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ. Τά ἔξω-

λογοτεχνικά αὐτά κείμενα ὡστόσο περιλαμβάνονται στόν ἑλληνικό ὄρο *γραμματεία* (καί ἐπομένως καί γραμματολογία).

Ὁ ὄρος τοῦ ὁποίου ἡ χρήση θά ἔλυνε τά παραπάνω προβλήματα καί γιατί θά περιορίζε τό ἀντικείμενο μόνο στή λογοτεχνία καί γιατί θά ἔδινε στό μελετητή τήν ἐλευθερία νά χρησιμοποιήσει ὅλες τίς δυνατές γιά τή σημερινή ἐπιστήμη μεθόδους εἶναι, ὅπως ἔμεῖς τουλάχιστον πιστεύουμε, *ἐπιστήμη τῆς λογοτεχνίας* καί γιά τήν περίπτωσή μᾶς *συγκριτική ἐπιστήμη τῆς λογοτεχνίας*. Ὁ ὄρος ὅμως αὐτός παρουσιάζει καί τό βασικό μειονέκτημα ὅτι δέν εἶναι μονολεκτικός καί ἐπομένως δέν ἐπιτρέπει τό σχηματισμό παραγῶγων.

9. Γιά τή σχέση τῆς Σ. Φ. μέ τή Θεωρία τῆς Λογοτεχνίας βλ. Janos Hankiss, «*Théorie de la Littérature et Littérature Comparée*», *Proceedings of the second congress of the International Comparative Literature Association*, Chapel Hill 1959, vol. I, σσ. 98 - 112.
10. Γιά τήν ἱστορική καί κριτική σχολή σέ σχέση μέ τή Σ. Φ. ἐκτός ἀπό ὅσα μνημονεύονται στή σημ. 4 βλ. καί *Comparative Literature, Method and Perspective*, ὄπ. παρ., σσ. 18 - 20.
11. René Wellek and Austin Warren, *Theory of Literature*, Penguin Books [1970], σσ. 73 - 74 καί 139 - 141.
12. Βλ. καί M. - G. Guyard, *La littérature comparée*, <Que sais - je? no 499>, Presses Universitaires de France, Paris 1969, σσ. 49 - 54. Cl. Pichois - A. -M. Rousseau, *La littérature comparée*, ὄπ. παρ., σσ. 145 - 154.
13. Περισσότερα γιά τή συγκριτική μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν θεμάτων βλ. R. Trousson, *Un problème de littérature comparée: les études de thèmes*, Les Lettres Modernes, Paris 1965.
14. Πρβλ. π.χ. τή μελέτη τοῦ J. Craig La Drière, «*The comparative method in the study of prosody*», *Proceedings of the second congress of the International Comparative Literature Association*, Chapel Hill 1959, vol. I, σσ. 160 - 175.
15. Πρβλ. καί Etiemble, *Comparaison n' est pas raison*, ὄπ. παρ., σσ. 101 - 103. Stefania Skwarczyńska, «*L' aspect esthétique dans les recherches de la littérature comparée*», *Neohelicon*, vol. 1, no 1 - 2 (1973), σσ. 51 - 65.
16. Haskell M. Block, *Nouvelles tendances en littérature comparée*, Editions A. -G. Nizet, Paris 1970, σ. 24.
17. Βλ. Victor Girmounsky, «*Les courants littéraires en tant que phénomènes internationaux*», *Proceedings of the Vth congress of the*

International Comparative Literature Association, Amsterdam 1969, σ. 4.

18. Στο σημείο αυτό πρέπει να παρατηρήσουμε ότι υπάρχει ο χώρος της κατά κάποιον τρόπο προκαταρκτικής έρευνας, ή όποια κάνει ασφαλέστερη την ανίχνευση επιδράσεων ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες λογοτεχνίες. Ή προκαταρκτική αλλά εξαιρετικά χρήσιμη αυτή έρευνα, ή όποια γενικά περιγράφει τις εξωτερικές συνθήκες που κάνουν δυνατή την άσκηση επιδράσεως, συνίσταται στή συγκέντρωση πληροφοριών για τὰ μέσα με τὰ όποια μιά ξένη λογοτεχνία γίνεται γνωστή και προσιτή στο ντόπιο κοινό. Από τή σκοπιά αυτή ανήκουν στή Σ. Φ. και μελέτες που καταγράφουν τὰ ταξίδια και τις μετακινήσεις των λογοτεχνών ή γενικά των ανθρώπων του πνεύματος, αποτέλεσμα των όποιων είναι να γνωρίσουν τις ξένες λογοτεχνίες στή ίδια τους τή χώρα, αλλά και να πληροφορηθούν με διάφορους τρόπους (επιστολές, ήμερολόγια και πάσης φύσεως δημοσιεύματα) τους συμπατριώτες τους για τήν έξω από τὰ έθνικά σύνορα λογοτεχνική πραγματικότητα. Ως συγκριτικές επίσης θεωρούνται και οι μελέτες που επισημαίνουν τό ρόλο, τόν όποιο παίζουν για τήν προβολή μιάς ξένης λογοτεχνίας στο έσωτερικό της χώρας ομάδες ανθρώπων, όπως π.χ. τὰ μέλη διαφόρων συνδέσμων (Έλληνογαλλικός Σύνδεσμος, Έλληνοαμερικανική Ένωση κ.ά.), εκδότες και συντάκτες περιοδικών (π.χ. «Άγγλοελληνική Έπιθεώρηση») κλπ. Στόν ίδιο τέλος χώρο των απαραίτητων προκαταρκτικών έρευνών ανήκουν και βιβλιογραφικές μελέτες που καταγράφουν συστηματικά, για μιά συγκεκριμένη χρονική περίοδο, τις μεταφράσεις ξένων έργων, τις παραφράσεις, τις ανθολογίες ξένων λογοτεχνικών έργων, τὰ πάσης φύσεως δημοσιεύματα που αναφέρονται σε ξένες λογοτεχνίες (βιογραφίες, βιβλιοκρισίες, παρουσιάσεις έργων κλπ.). Μιά έρευνα αυτού του είδους μπορεί ακόμη να έπεκταθεί και στή συγκέντρωση στοιχείων για τόν αριθμό και τό είδος των ξένων λογοτεχνικών βιβλίων, που εισάγονται στις δημόσιες βιβλιοθήκες κατά τήν περίοδο που μās ενδιαφέρει, τόν αριθμό των αναγνωστών οι όποιοι τὰ χρησιμοποιούν κατά μήνα κλπ.

Ό Ρ. Comea μάλιστα προτείνει τὰ ακόλουθα, προκειμένου οι μελέτες που έχουν αντικείμενο τήν τύχη [βλ. πιο πάνω σ. 45] των ξένων συγγραφέων και τὰ μέσα διαδόσεώς τους να αποφύγουν συνηθισμένα μειονεκτήματα, όπως τήν υπερβολική περιγραφικότητα, τις μακροσκελείς βιβλιογραφίες κλπ., και να καταστούν

συντομότερες, πυκνότερες, σαφέστερες, πιο εύχρηστες και πλησιέστερες στις απαιτήσεις της σύγχρονης επιστημονικής μεθοδολογίας και έπομένως και της αλήθειας:

- α) Αντικατάσταση των μακρών περιγραφών από καμπύλες και γραφικές παραστάσεις.
 - β) Παράθεση παράλληλων πινάκων σε «συγχρονία» και «διαχρονία» για τήν τύχη συγγραφέων ή έργων της ίδιας εποχής ή της ίδιας σχολής, για να αξιολογηθεί καλύτερα ή ιδιομορφία ή ή γοητεία των διαφόρων «πομπών».
 - γ) Σχολιασμό ό όποιος, βασισμένος σε ιστορικές μαρτυρίες, θά έπαληθεύσει τις πληροφορίες και τις γνώσεις που μās πρόσφερε ή μελέτη της «άγορας».
 - δ) Ανθολόγηση των πιο σημαντικών θέσεων που πήρε ή ντόπια κριτική όπέναντι στον υπό μελέτη ξένο συγγραφέα ή έργο (Paul Comea «Contribution à une sociologie de l' «influence en Littérature Comparée», *Actes du VI congrès de l' AILC*, Bordeaux 1970, σ. 732).
19. Πρβλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Είσαγωγή στή νεοελληνική φιλολογία*, τρίτη έκδοση, Έκδόσεις Παπαζήση, Άθήνα 1978, σσ. 238 - 239 και Γ. Βελουδή, «Οι συγκρίσεις στή λογοτεχνία», έφ. *Τό Βήμα*, 19 Ιουνίου 1977.
20. Richard D. Altick, *The Art of Literary Research*, New York 1963, σ. 87.
21. Ό κίνδυνος αυτός έλλοχεύει όταν προσεγγίζουμε τό λογοτεχνήμα, και έπομένως και τή λογοτεχνία, και με άλλους τρόπους, όπως είναι ο ψυχαναλυτικός π.χ. ή ο κοινωνιολογικός. Με τις διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις πολύ εύκολα μετατοπίζεται τό ενδιαφέρον μας από τό λογοτέχνημα στήν ψυχολογία και στα ψυχολογικά προβλήματα του λογοτέχνη ή στήν κοινωνία μέσα στήν όποια δημιουργήθηκε και στα προβλήματά της. Ό ίδιος ο L. Goldmann, του όποιου ώστόσο ή θεωρία για τήν ύπαρξη όμολογων λογοτεχνικών και κοινωνικών δομών αποτελεί τήν πιο ολοκληρωμένη και αξιόλογη πράγματι μορφή κοινωνιολογίας της λογοτεχνίας, όμολογεί ότι: «Η κοινωνιολογική ανάλυση όχι μόνο δέν φωτίζει ολόπλευρα τό λογοτέχνημα αλλά μερικές φορές ούτε καν τό άγγίζει». (René Wellek, «The fall of literary history», *Proceedings of the 6th congress of the International Comparative Literature Association*, Stuttgart 1975, σ. 31, και σημ. 28).

22. R. Trousson, *Un problème de littérature comparée: les études de thèmes*, ὄπ. παρ., σ. 48.
23. Βλ. καὶ Claudio Guillén, «The Aesthetics of Influence Studies in Comparative Literature», *Proceedings of the second congress of the International Comparative Literature Association*, Chapel Hill 1959, vol. I, σσ. 175 - 192. Richard D. Altik, *The Art of Literary Research*, ὄπ.παρ., σ. 91.
24. Cl. Pichois - A. -M. Rousseau, *La littérature comparée*. ὄπ. παρ., σ. 75.
25. Βλ. *Comparative Literature, Method and Perspective*. ὄπ. παρ., σ. 91.
26. Πρὸς καὶ τὴν περίπτωση τῆς ἐπιδράσεως τοῦ γαλλικοῦ Παρνασσισμοῦ στὸν Κ. Παλαμῆ τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς πού αὐτὸς μαζί με τὸν Ν. Καμπᾶ καὶ τὸν Γ. Δροσίνη, μὴ θρῆσκοντας ἱκανοποίησι στὴ ρομαντικὴ ποίησι τῆς ἐποχῆς τους, ἀναζητοῦσε «κάποια νέα ποιητικὴ ζωὴ, με ἄλλη σκέψη, με ἄλλη φόρμα» (Ἐλ. Πολίτου - Μαρμαρινοῦ, *Ὁ Κωστής Παλαμᾶς καὶ ὁ γαλλικὸς Παρνασσισμὸς*, Συγκριτικὴ φιλολογικὴ μελέτη, Ἀθήναι 1976, σσ. 146 - 149). Γενικότερα γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἐπιδράσεως σὲ σχέση με τὴν Σ. Φ. βλ. Haskell M. Block, «The concept of influence in Comparative Literature», *Yearbook of Comparative and General Literature*, 7 (1958), σσ. 30 - 37.
27. Γιὰ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο μεταφράσεις τοῦ ἴδιου ἔργου διαφέρουν μεταξύ τους ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι κατοπτρίζουν τὴν ἐποχὴ τους βλ. Reuben A. Brower, «Seven Agamemnonns» in *On Translation*, ed. Reuben A. Brower, Cambridge, Mass., 1959, σσ. 173 - 195.
28. Γιὰ τὴν «τέχνη τῆς μεταφράσεως» βλ. *Comparative Literature, Method and Perspective*, ὄπ. παρ., σσ. 98 - 121 ὅπου καὶ πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία.
29. Πρὸς Seymour M. Pitcher, «The concepts of originality and imitation in Plato and Aristotle», *Proceedings of the IVth congress of the International Comparative Literature Association*, The Hague - Paris 1966, vol. II, σσ. 721 - 729.
30. Γιὰ τὴ μίμηση γενικά καθὼς καὶ γιὰ τὰ διάφορα εἶδη τῆς, βλ. Haskell M. Block, «The concept of imitation in modern criticism», *Proceedings of IVth congress of the International Comparative Literature Association*, The Hague - Paris 1966, vol. II, σσ. 704 - 720 καὶ στὸν ἴδιο τόμο Tuvia Shlonsty, «Literary parody; remarks on its method and function», σσ. 797 - 801 καὶ Ulrich Weisstein, «Parody, travesty and burlesque: imitations with a vengeance», σσ. 802 - 811.

31. Γιὰ τὴ διάκρισι ἀνάμεσα στὴν τύχη καὶ τὴν ἐπίδραση βλ. Anna Balakian, «Influence and Literary Fortune», *Yearbook of Comparative and General Literature*, 11 (1962), σσ. 24 - 31.
32. Βλ. M. -F. Guyard, *La littérature comparée*, ὄπ. παρ., σ. 50.
33. Βλ. Cl. Pichois - A. -M. Rousseau, *La littérature comparée*, ὄπ. παρ., σ. 76.
34. Περισσότερα γιὰ τὴ Σ. Φ. ὡς ἀκαδημαϊκὸ κλάδο βλ. Robert J. Clements, *Comparative Literature as Academic Discipline*, The Modern Language Association of America, New York [1978].
35. M. -F. Guyard, *La littérature comparée*, ὄπ. παρ., σ. 122.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ἐπιλογή)

1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗ Σ. Φ.

- Aldridge, A. Owen, ed., *Comparative Literature, Matter and Method*, University of Illinois Press 1969.
- Auerbach, Erich, *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. Trans. Willard R. Trask, Princeton University Press 1953.
- Block, Haskell M., *Nouvelles tendances en littérature comparée*, Editions A. -G. Nizet, Paris 1970.
- Brand Corstius, Jan., *Introduction to the Comparative Study of Literature*, New York 1968.
- Etiemble, R., *Comparaison n' est pas raison*, Gallimard, [Paris 1963].
- Gifford, Henry, *Comparative Literature*, Routledge and Kegan Paul, London 1969.
- Guyard, M. -F. *La littérature comparée*, <«Que sais - je?» no 499>, Presses Universitaires de France, Paris 1969.
- Jeune, Simon, *Littérature générale et littérature comparée. Essai d' orientation*, Les Lettres Modernes, Paris 1968.
- Jost, François, *Introduction to Comparative Literature*, Bobbs - Merrill, Indianapolis 1974.
- Nichols, Stephen G. Jr. and Vowles, Richard B., eds., *Comparatists at Work. Studies in Comparative Literature*, Waltham 1968.
- Peyre, Henri, *Les générations littéraires*, Boivin, Paris 1948.
- Pichois, Cl. -Rousseau, A. -M., *La littérature comparée*, Armand Colin, Paris 1967.
- Stallknecht, Newton P. -Frenz Horst, eds., *Comparative Literature, Method and Perspective*, Southern Illinois University Press [1973].
- Van Tieghem, Paul., *La littérature comparée*, Didier, Paris 1964.
- Weisstein, Ulrich, *Comparative Literature and Literary Theory*. (γερμα-

νική έκδοση: W. Kohllammer, Stuttgart 1968), ἀγγλική έκδοση: Indiana University Press 1973, trans. William Riggan.

Wellek, René, «The concept of Comparative Literature», *Yearbook of Comparative and General Literature*, 2 (1953), σσ. 1 - 5.

2. ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ Σ. Φ.

- Βελουδή, Γ., «Οί συγκρίσεις στή λογοτεχνία», ἐφ. *Τό Βήμα*, 19 'Ιουνίου καί 17 Φεβρουαρίου 1977.
- Block, Haskell M., «The concept of influence in Comparative Literature», *Yearbook of Comparative and General Literature*, 7 (1958), σσ. 30 - 37.
- Brower, Reuben A., ed., *On Translation*, Cambridge, Mass., 1959.
- Dimaras, C. Th., «Les coïncidences dans l' histoire des lettres et dans l' histoire des idées», *Proceedings of the IVth congress of the International Comparative Literature Association*, vol. II, The Hague - Paris 1966, σσ. 1226 - 1231.
- , «La réceptivité locale conditionnement des courants internationaux», *Proceedings of the Vth congress of the International Comparative Literature Association*, Amsterdam 1969, σσ. 51 - 56.
- Guillén, Claudio, «The Aesthetics of Influence Studies in Comparative Literature», *Proceedings of the second congress of the International Comparative Literature Association*, vol. I, Chapel Hill 1959, σσ. 175 - 192.
- Hankiss, Jean, «Littérature universelle?» *Helicon* 1 (1938) σσ. 156 - 171.
- Hassan, Ihab H., «The Problem of Influence in Literary History: Notes Towards a Definition», *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 14 (1955), σσ. 66 - 76.
- Malone, David H., «The Comparative in Comparative Literature», *Yearbook of Comparative and General Literature*, 3 (1954), σσ. 13 - 20.
- Roddier, Henri, «La littérature comparée et l' histoire des idées», *Revue de littérature comparée*, 27 (1953), σσ. 43 - 49.
- Trousson, R., *Un problème de littérature comparée: les études de thèmes*, Les Lettres Modernes, Paris 1965.

3. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ Σ. Φ.

- Revue de Littérature Comparée* (RLC), 1921 -, Παρίσι, τριμηνιαίο.
Comparative Literature (CL), 1949 -, Oregon, ΗΠΑ, τριμηνιαίο.
Hikaku Bungaku, 1951 -, Τόκιο, τετραμηνιαίο (μελέτες στά γιαπωνέζικα, γαλλικά, αγγλικά κλπ.).
Yearbook of Comparative and General Literature (UCGL), 1952 -, Indiana, ΗΠΑ, έτήσιο.
Rivista di letteratura moderna e comparata, 1955 -, Φλωρεντία, τετραμηνιαίο.
Comparative Literature Studies (CLS), 1964 -, Illinois, ΗΠΑ, τριμηνιαίο.
Arcadia, 1966 -, Δυτ. Βερολίνο, τετραμηνιαίο.
Neohelicon, 1973 -, Βουδαπέστη.
Canadian Review of Comparative Literature / Revue canadienne de littérature comparée, 1974-, Καναδάς, τετραμηνιαίο.
The Comparatist: Annual Journal of the Southern Comparative Literature Association, 1977 -, North Carolina State University, έτήσιο.
Comparative Criticism, 1979 -, Cambridge University Press, έτήσιο.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΕΣ Σ. Φ.

- Baldensperger F. and Friederich, W. P., *A Bibliography of Comparative Literature*, Chapel Hill 1950. Συμπληρώματα δημοσιεύονται κάθε χρόνο (από τό 1952 κ.έξ.) στο περ. *Yearbook of Comparative and General Literature* (6λ. περιοδικά).
 Betz, L. P., *La littérature comparée: Essai bibliographique*, Trübner, Strasbourg 1904.
Bibliographie générale de littérature comparée, 5 τόμοι (δημοσιευμένοι με τη βοήθεια της UNESCO, καλύπτουν την περίοδο 1949 - 1958), Paris 1950 - 1960.
Bulletin Signalétique, Part 523: Histoire et science de la littérature, C.N.R.S., Paris 1961-.

5. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ Σ. Φ.

- Βενετία 1955: *Venezia nelle letteratura moderne*, Venezia 1961.
 Chapel Hill 1958: *Comparative Literature*, 2 vols, Chapel Hill 1959.

- Utrecht 1961: *Proceedings of the IIIrd congress of the International Comparative Literature Association*, The Hague 1962.
 Fribourg Έλβετίας 1964: *Proceedings of the IVth congress of the International Comparative Literature Association*, vols II, The Hague - Paris 1966.
 Belgrade 1967: *Proceedings of the Vth congress of the International Comparative Literature Association*, Amsterdam 1969.
 Bordeaux 1970: *Proceedings of the VIth congress of the International Comparative Literature Association*, Stuttgart 1975.

6. ΕΡΓΑ - ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΦΙΛΟΛΟΓΟ

- Brett - James, A., *The Triple Stream. Four centuries of English, French and German Literature 1531 - 1930*, Cambridge 1953.
The Concise Encyclopedia of Modern World Literature, London 1963.
Dictionnaire International des Termes Littéraires. Sous la direction scientifique de Robert Escarpit, Editions A. Francke SA, Berne 1979.
 Grimal, P., *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, Paris 1976.
 Laffont - Bompiani, eds., *Dictionnaire biographique des auteurs de tous les temps et de tous les pays*, 2 vols, Paris 1957 - 1958.
 -, eds., *Dictionnaire des oeuvres de tous les temps et de tous les pays*, 5 vols, Paris 1968.
 -, eds., *Dictionnaire des personnages littéraires dramatiques de tous les temps et de tous les pays*, Paris 1970.
 McCormick, John O., ed., *A Syllabus of Comparative Literature*, The Scarecrow Press, Inc., Metuchen, N. J. 1972.
 Preminger, Alex, ed., *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton University Press 1974.
 Queneau, R., ed., *Histoire des littératures*, 3 vols, Paris 1955 - 1958.
 Shipley, J. T., *Dictionary of World Literature*, New Jersey 1960.
 Smith, H., ed., *Columbia Dictionary of Modern European Literature*, Columbia University Press 1971.
 Van Tieghem, Paul, *Répertoire chronologique des littératures modernes*, Paris 1935.
 Van Tieghem, Ph., ed., *Dictionnaire des littératures* 3 vols., Paris 1968.